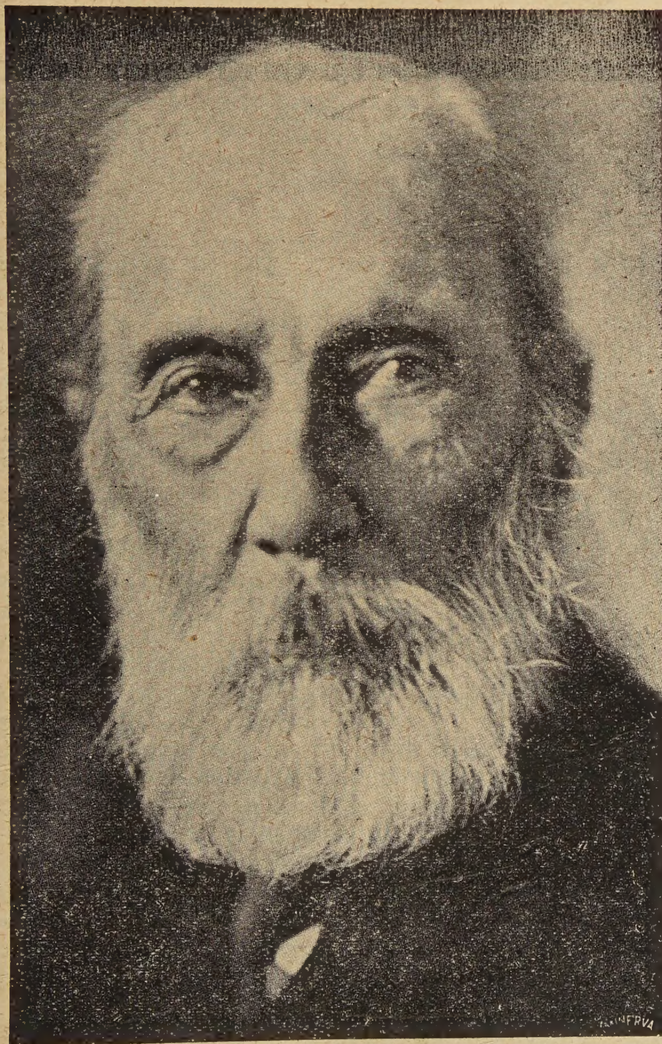
KERESZTÉNY MAGVETŐ

LX. ÉVF. 1928. MÁRCIUS—ÁPRILIS 2. FÜZET.

Ferencz József s. k.
unitárius püspök

Ferencz József püspöknek utolsó betegsége és halála.

Ferencz József püspök életerejének összeroppanása két év előtt történt szerencsétlen kimenetelű balesetével kezdődött. Szobájában elesett, csipőcsonttörést szenvedett s bár bámulatos szervezete leküzdötte a bajt, korábbi egészségét többé nem sikerült teljesen visszanyernie. Ettől kezdve többé nem hagyhatta el szobáját, de munkásságát fiatalos szellemmel és mozgékonysággal, közmondásos kötelességtudással élete utolsó napjáig végezte. Nem volt sem egyházának, sem a magyar társadalmi életnek olyan mozzanata, amelyet ne kisért volna aggódó figyelemmel. Nem volt munka, mit a közjó érdekében örömmel ne vállalt volna. Utolsó püspöki ténykedését a novemberi Főtanács alkalmával végezte, amikor 16 papot szentelt fel. A templomot zsufolásig megtöltő közönség felállással adott kifejezést az ősz püspök iránt érzett nagy tiszteletének és így hallgatta végig a papszentelő beszédet, melyet botjára támaszkodva, a templom közepén megállva mondott el.

— Talán ez az utolsó papszentelésem — kezdette beszédét. Sajnos, a bekövetkező események ebben is igazat adtak neki. Ez volt az utolsó megjelenése hivei előtt. De a munkát pillanatig sem adta fel. Mindennap meghallgatta titkárainak jelentését, aktákat írt alá, bölcs irányítással vezette egyháza ügyeit és halála előtt négy nappal írta meg utolsó levelét, melyben tanácsokkal látta el Amerikában tanuló egyik papnövendékét. Mintegy három héttel ezelőtt a püspök állapotában súlyos változás állott be. Emésztési zavarok léptek fel és háziorvosa, aki unokaöccse, Gyergyai Árpád dr., alapos vizsgálat után megdöbbenve állapította meg, hogy a vese működését belső daganat gátolja. Azonnal elhivatták dr. Filep Gyulát is, később pedig Elfer Aladárral és Haţiegan professzorral együtt konziliumot tartottak a nagybeteg püspök felett. Az orvosi tanácskozásnak az volt a szomorú rezultátuma, hogy emberi tudománnyal Ferencz József püspököt az életnek többé nem lehet megmenteni.

Az életerő azonban tovább küzdött, bár a betegségnek következményeképen sárgaságot is kapott. Ha teste gyöngült is, szellemi képességei percig sem csökkentek. Péntekig különösebb változás, illetve rosszabbodás nem állott be a beteg állapotában és már-már azt hitték hozzátartozói, hogy hatalmas életereje diadalmaskodni

fog. A pénteki nap azonban csak múló megkönnyebbülést jelentett. Életének ez volt a végzetes dátuma. Mert most történt meg először, hogy nem akart a betegágyból felkelni, fájdalmakról panaszkodott. A biztos vég tudatában megtört szívvel állották körül hozzátartozói betegágyát és ápolták odaadó szeretettel. Az orvosi tudomány is minden lehetőt megtett, hogy a katasztrófa elviselését a nagybetegre nézve megkönnyítse. Szombatra virradó éjjel a belső fájdalom fokozódott. Az azonnal előhívott Gyergyai Árpád dr. és Filep Gyula dr. pantopon injekciókat alkalmaztak. Ezeknek hatása alatt szombat estig kábultan feküdt ágyában. Szombaton este 7 órakor újból megvizsgálta Filep Gyula dr. és kíméletesen közölte a hozzátartozókkal, hogy a püspöknek legfeljebb még az éjszakája van hátra. Kilenc óra tájban azonban csodálatosképen a szervezet még egyszer győzött a harcban, Ferencz József magához tért, fátyolos tekintettel, elhaló hangon búcsut vett föléje hajló övéitől.

— Édeseim! Óh édeseim — mondta és áldólag terjesztette ki kezeit. A fellépő fájdalom megszakította szavait, de nemsokáig kínozta. Tizenegyóra tájban újból elcsöndesedett és a meggyötört szervezet álomba merült. A fölötte őrködő Gyergyai professzor állandóan figyelte a püspök szívverését. Hajnalfelé már az életszervek működésében olyan zavar állott be, hogy a vég nem késhetett soká. Még bevette a neki nyújtott orvosságot és utána még egyszer megszorította 64 esztendőn keresztül hűséges élettársának kezét és ezzel ismét álomba merült. Az agonia csendes volt. A halál is tisztelettel vette át uralmát az ősz ember porsátora fölött. Csak alig emelkedő mellkasa mutatta, hogy az utolsó pillanatokat éli. Az ablakokon már benézett a hajnal és ahogy a világosság közeledett és megszólalt valamelyik templomban a hajnali harangszó, Ferencz József unitárius püspök lelke csendesen elköltözött Urához, Istenéhez.

A ravatalon.

Az elhunyt püspököt lakásának szalonjában ravatalozták fel. A holttest nyított érckoporsóban feküdt és évekkel ezelőtt hangoztatott kívánságának megfelelően, magyar ruhába öltöztették, amelyre ráadták azt a selyempalástot, melyet pappá szentelése alkalmával viselt. Imára kulcsolt kezei a mellére helyezett kedvenc imakönyvén nyugodtak. Halotti szemfedője az a menyasszonyi fátyol volt, melyet 64 évvel ezelőtt a boldog házasélet megindulásakor felesége viselt. A figyelemnek meghatóan szimbolikus cselekedete volt, hogy botját, melyre támaszkodva viselte a földi élet terheit, szintén elhelyezték mellette a koporsóban. A ravatalt kedvenc virágai, az ibolyák díszítették.

Dr. Ferenczy Géza *főgondnok 1928 február 19-én d. e. 11 órakor az E. K. Tanácsnak bejelenti a püspök halálát.*

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

Mély megilletődéssel, vérző fájdalommal teszek eleget kötelességemnek, amidőn szomorúan jelentem a Méltóságos Tanácsnak, hogy egyházunknak drága kincse — unitárizmusunknak mintegy megszemélyesítője —, nagyrabecsült és hőn szeretett püspökünk, *Ferencz József,* 1928 február 19-én reggel 1/2 6 órakor 93 éves korában megdícsőült, elhalt.

Jóllehet, hogy az ily kivételes magas életkornak természetes folyománya a minden órán bekövetkezhető halál; s jóllehet, tudjuk, miszerint az, ki hivatását a tökéletesség lehető megközelítésével töltötte be, ha meghal is, él; mégis a megpróbáltatások és terhek elviselésére edzett vállunk roskadoz e nagy csapás súlya alatt s nem találok vigasztaló és szenvedést enyhítő szavakat igaz fájdalmunk könnyítésére.

Ferencz József püspök 52 éven át állott egyházunk élén s volt annak főpásztora, tündöklő, fényes napja. Nemcsak főpásztori, hanem irodalmi, társadalmi és egyházszervezői képességeivel és tevékenységeivel is általános elismerést, tiszteletet, sőt fényt vívott ki önmagának, melyeknek eredményéből bizonyos visszasugározás, osztályrész jutott unitárizmusunknak s nekünk is.

Az amerikai és angol hittestvéreinkkel való összeköttetéseink megteremtője s e kapcsolatnak állandó érdeklődéssé, utóbb együttérző szeretetté mélyítője volt nagy halottunk, mely kapcsolatnak értékes gyümölcseit egyházközségeink, intézményeink és ott tanuló ifjaink élvezték és élvezik.

52 éven át volt társelnöke s legnagyobb részben elnöke E. K. Tanácsunknak is, melyben lankadatlanul dolgozott, azt nagyhivatottsággal vezette s a történelmi mult hagyományainak és a fejlődő kor kívánalmainak megfontolt mérlegelésével szervezte, átszervezte s annak tevékenységét irányította.

A bölcs főpásztor, az előrenéző vezér, a fenkölt lelkű pap és kitűnő szónok most kiejtette kezéből a vezéri zászlót. Húzamosabb betegeskedés után, de súlyosabb fájdalmak nélkül egyetlen Istenünk magához szólította hív szolgáját.

Pár nap előtt még alkalmunk volt főgondnok társammal üdvözölni őt s midőn inkább óhajtásomnak, mint reményemnek

adtam kifejezést, hogy mielőbb újra közöttünk, üléseinken lássuk, nyilatkozott; egyházpolitikai végrendeletének minősítem hozzánk intézett következő utolsó szavait:

„Menjetek el és dolgozzatok sokat, alkossatok értékeseket, maradandókat, én már fáradt vagyok."

Nagy halottunk nagy egyénisége ma már a történelemé; fenti végrendelete azonban a mienk. Az a példaadás, melyet nekünk nyújtott, az a szellem, mellyel minket irányított, az a közérdekeinkért sokat dolgozás, melyre végrendeletében utasított, az a mi osztályrészünk.

Hivatásunk felemelni a kezéből kiejtett zászlót, folytatni az általa abba hagyott munkát, küzdeni hitünkért, egyházunkért, intézményeinkért s sok munkával biztosítani ezeknek fennállását, fejlődését.

Meg kell nyugodnunk megváltoztathatatlan elveszítésében. Ha szemünk könnybelábbad, ha ajkunk remeg és arcunkon barázdákat von is a nehezen viselhető fájdalom, uralkodnunk kell önmagunkon s megtennünk intézkedéseinket nagy egyházfejedelmünk méltó végbúcsújára s határoznunk kell a további teendőink minkénti végrehajtása tárgyában.

Ezek miatt hivattam egybe a rendkivüli tanácsülésünket s kérem főjegyző afiát, hogy a Szerv. törv. 252. §-a alapján a társelnöki széket elfoglalni szíveskedjék s kérem munkálkodásunkra a jó Isten segedelmét, áldását.

Tanácsülésünket megnyítom.

Dr. Szent-Iványi József *főgondnok az E. K. T. nevében az alábbi részvétnyilatkozatot mondotta el a gyászoló családnál 1928 február 19-én délben.*

Méltóságos Asszonyom!

Mélyen tisztelt gyászoló család!

Egyházunk Képviselő Tanácsa jelent meg, hogy kifejezést adjon a nagy gyászban oly igazán átérzett mélységes részvétének.

Véghetetlen a mi veszteségünk s az igazi fájdalom nem kereshet nagy szavakat, mert szava elfullad a zokogásban. Mélyen

megrendülve állunk szeretett püspökünk, egyházfőnk koporsójánál. A Magyar Unitárius Egyháznak félszázados története nyugszik vele együtt itt a koporsóban. Több, mint félszáz esztendei vezető munka soha el nem múló eredményeire, örömeire és szenvedéseire, egy kristálytiszta lelki egyensúlyban leélt, kivételesen hosszú, gyönyörű életre tett pontot a természet örök törvényeként a halál! A változhatatlan rendelésben fájdalmas megadással kérjük a Mindenhatót, adjon az ő nagy lelkének megérdemelt csendes örök nyugodalmat s árván maradt gyászoló szeretteinek hozza meg az egyetlen, ami meghozhatja: az idő — a vigasztalást, az enyhülést a nagy fájdalomban!

Dr. Kiss Elek *theol. akad. tanár és dékán alkalmi beszéde 1928 február 19-én d. e. a kolozsvári unitárius templomban.*

Az örökélet hite.

Alapige. „És lőn, amikor menének és menvén beszélgetének, ímé egy tüzes szekér tüzes lovakkal elválasztá őket egymástól. És felméne Illés a szélvészben az égbe.“ (II. Kir. 2[11].)

E nehéz órákban és szomorú pillanatokban, mikor Ferencz József püspök urunk, az örökélet hitének nagyszerű prédikátora, örök álomra húnyta szemét... illő dolog, hogy a Dávid Ferenc-templomában egy pillanatig fölülemelkedjünk a jajveszéklésen s bízó lélekkel és szerető szívvel beszéljünk az örökélet törhetetlen hitéről.

Az isteni eredetű lélek őstermészeténél fogva föl a magasba tör s nem tűrheti, hogy a mélységek leigázzák, rabbá ejtsék s eltaszítsák eredeti magasztos hívatásától. A fájdalom és szenvedés az élet nyomorúsága közé húzza a meggörnyedt testet s sokszor erőt vesz a lélek porhüvelyén a csüggedés és kétségbeesés; de maga a lélek megtalálja útját a dícső magasság, a számára való szabadúlás felé.

Erre céloz alapígénk is az Illés esetével, aki életében az Istennek volt élő hírnöke s buzgó szószólója s aki kedves viszonzás-

képen tüzes szekéren — a leírás szerint — az égbe szállott. A lélek nem hal meg, az igazi érték örökéletű, az túlemelkedik múló enyészeten s állandósúl a mennyek birodalmában. Ez a hit közös emberi kincs *a) általában* s *b) egyházunk felfogásában is.*

Ad a)

A napi sajtó bőven emlékezett meg Tutánkhámen sírjáról, annak drága tartalmáról, Dzsingiszkhán nagyértékű koronáinak gyűjteményéről s mindannyiunk képzeletét sokat foglalkoztatta ez ásatások gazdag eredménye. Legtöbbünk azonban csak az aranyra gondolt s vágyakozva képzelte el magának a hírt, a dícsőséget, gazdagságot, mit általa megszerezhetne s a tobzódó örömet és kéjes boldogságot, miben része lehetne.

Kevesen gondoltak arra, hogy egykoron azért tették a hatalmas uralkodó mozdulatlan testét a drága értékek királyának közelségébe, az arany mellé, hogy ez a rozsda által sem támadható fém öröklétet biztosítson az eltávozónak; azért építették a hatalmas gulákat s helyezték azokba a nagy faraókat, hogy soha-soha el ne pusztúljanak.

Aki életében látott múmiákat, csodálattal bámúlhatta a sok évezredes tetemeket meglehetős konzervált állapotban s elképzelhette magának az ember szorgalmas törekvését addig, amíg rájött az elköltözött drága, szeretett barátnak, testvérnek, szülőnek ilyen módon való állandósítására.

A létnek biztosítása, a meglevőnek megtartása, az enyészet legyőzése jellemzi a lelkes ember örök törekvését, különösen pedig a felemlített példákat.

Régi sírokban drága hadvezérek kantározott lóval, kész nyeregkápával, fényes fegyverekkel, hívó szóra készen csendesen pihennek s a szót alkotók hite szerint várják az alkalmat, midőn nagy veszélyben megmozdúlnak, lóra űlnek s íjjal, kelevézzel, karddal és dárdával segítik népüket.

Nem, meg nem halhattak, el nem pusztúlhatnak nemzetmentő karok, népszervező szivek; csak szúnyadnak, csak pihennek s alkalmas időben újra visszatérnek.

Nyugateurópa mély barlangjaiban s ásatások közben az egész világon mindenfelé látjuk ama szent, nagy hitet, hogy az eltemetett lenn pihenő helyén táplálékra szorúl . . . s a táplálék-tartót, az edényt ott találjuk a csontok mellett. A test is megélhet, megmozdúlhat, feltámadhat a hit szerint s táplálékra szüksége lesz.

A klasszikus görög népnek költő-bölcselője, a gyönyörűséges

lelkű Pláton úgy képzelte s úgy hírdette, hogy az ember valamikor a csillagok honában örökéletű volt. Itt élt és szágúldott tova életében s vágyai, a tüzes paripák elragadták s lerántották e földre, a porba. Itt van, itt vergődik, de lelke emlékezik a csillagok honára, örökéletére s szüntelenűl visszavágyik oda.

Alapigénk szerint Illés próféta az égberagadtatott s úgy szállott el tüzes szekerével a felhőkön által látó szemek elől. A Pláton embere sok szenvedés után, csak Istent szolgálva ebben az életben, a föld lakójaként, visszatért a mennybe, csillagok honába, hogy örökké éljen.

Jézus is egykoron, kit Illésnek is gondoltak, megdícsőülve égbe szállt. Ez alázatos szívű ember, e halhatatlan szelid lélek a Golgotán testben megtöretik... a Golgotán, magas hegy tetején, ahonnan elindúl örökéletű lelke s meghódítja a világot és ahonnan a megfeszítő erőszak annál sötétebben száll alá. Maga a sírban nem marad, föltámad s az égbe száll — a leírás és a hit szerint.

Az ember bárhol Istennek gyermeke s bár teste megtöretik, elgyengűl, erőtelen lesz, maga a lélek, az ember valódi lénye el nem vész, meg nem hal... hanem örökké él.

Ezt hírdeti, erről beszél a küzdő ember mindenhol s ez a hite az egész keresztény világnak: Istennek országa, mennyek birodalma.

Ad b)

Jézus halála miatt a feltámadás felé fordúlt követői tekintete s amíg Illésnél az örökélet gondolata jutott kifejezésre, addig a keresztények a feltámadás tényében mélyedtek el s keresték a vigasztalást. „Nincs itt, feltámadott“ s ha feltámadott, örökké élni fog és élni fog minden lélek, aki benne hiszen.

A magyar unitárizmus is magáévá tette a feltámadás gyönyörű eszméjét s lassan, szépen, fokozatosan a testről a lélekre fordította legfőbb figyelmét.

Aztán rájött arra is kiválóbb gondolkozóiban, képviselőiben, hogy a lélek meg nem ölhető, el nem pusztítható, csak a test s így a lélek tulajdonképpen örökké él, enyészetnek, sírnak, pusztulásnak alávetve nincsen.

Sőt, nemcsak a lélek, hanem annak állandó értékű alkotásai, amelyek megvalósulnak a tökéletesülő ember világában, mind halhatatlanok, enyészeten felül állnak, örökéletűek.

Néhai Ferencz József nagy püspökünk sajátos módon, fenkölt egyszerűséggel, érzelmes szívvel, hívő lélekkel hírdette ihletett ajkai

zengő hangján az örökértékek örökéletének biztos tényét, buzgó hitét.

Egy ember, egy Isten fia, egy próféta és apostol folyton látja Isten hatalmát s egyre hiszi atyai jóságát, aki e világon vallási és erkölcsi örökigazságokat juttat gyermekei birtokába, hogy azok lassanként megközelíthessék őt. Ki annyi szenvedést, sok megpróbáltatást, keservet s bánatot látott életében, mint ősz püspökünk, hogy tudta volna népét előre vezetni az igazi értékek állandóságának, örökéletének szentséges hite nélkül!

A nagy szivek előtt folytonosan ott van Istennek bíztató, bátorító lelke, Jézusnak meg fenkölt, magasztos jelleme s rendűletlen hite, hogy a Golgota nem hiábavaló, azon túl kezdődik a lelki nagyság s az igazi, az örök élet.

A mi egyházunkban emberemlékezet óta nem volt ékesebben szóló hirnöke az örökélet hitének, ki a XIX. században aranyszájával meghódította a szíveket s a lelkeket s közelebb vitte hallgatóit egymáshoz, lettek légyen azok más fajúak és más vallásúak, vagy unitáriusok.

Ez a nagy lélek át volt itatva nagyrahívatott magyar fajának szeretetével, bár másokat is tudott testvéreként szeretni s tiszta fajiságának fenköltségével csak valláserkölcsi lelkülete szállhatott versenyre. A valláserkölcsi élet, amely mindannyiunkat egybefoglal testvérekként, Isten gyermekeiként s képessé tesz még ellenségeink szeretésére is.

Most ott pihen csendesen, békében szemfedője alatt s míg lelke a törékeny porhüvelyből megszabadulva, szabadon szárnyal Urához, a test őrzi régi, kedves formáját. Szemfedőül szolgál drága hitvesének menyasszonyi fátyola, mely lefödi régi magyarkáját s kedves bibliáját.

A biblia s a magyarka menyasszonyi fátyol alatt közel Erdély legderekabb fiának szívéhez, a szívhez, amely örökéletről álmodik. Minden népeket szerető unitárius testvéreim, legyen ez a drága szimbolum a mi örökéletbe vetett hitünknek örök szimboluma most és mindörökké.

Ámen.

Csifó Salamon *imája Ferencz József püspök ravatalánál, a püspöki háznál, a koporsónak a templomba szállítása előtt, 1928 febr. 21-én, d. e. 10 órakor.*

Mélységnek és magasságnak Ura! Gondolatoknak és érzelmeknek irányítója, jó Istenünk, édes Atyánk! Lesújtva a te hatalmas, erős kezed által, próbára téve a te kikutathatlan bölcsességed által: alázattal, mélységes lemondással állunk meg e koporsónál, színed előtt. Bár jól tudjuk, hogy te jó vagy, mégis félünk, félünk most a te orcádra tekinteni; remegünk lábaidat kétségbeesésünkben átkarolni, kezeidet csókolgatni, mert úgy jő nékünk, mintha te neheztelnél, haragudnál reánk; mintha büntetni akarnál...

Nem az örömnek köntösét, hanem a gyásznak ruháját öltöttük magunkra; nem a lelkesedésnek sugarai ragyognak szemeinkben, hanem a bánatnak könnyei. Vesztettünk Uram! Vesztettünk és sötétség, néma sötétség van körülöttünk... Keressük, keressük, amit elveszítettünk, de nincs egy fénysugár, mely utat mutatna, nincs egy hely, ahol megtalálhatnók azt, megtalálnók — őt, akit elveszítettünk. Csak bolyongunk... csak tépelődünk... csak kiáltunk... csak zokogunk... de nincs felelet... a sötétség elnyeli hangunkat, sóhajainkat.

Uram! Nem a lángelmét keressük mi most, hogy világoljon milliók előtt; nem az ékesen szóló prófétát, hogy elragadjon; nem a közügyek edzett bajnokát, hogy ne remegjünk; nem a megfontolásban, a bölcs előrelátásban bővelkedő hadvezért, hogy áldozatok nélkül nyerjünk ütközetet; nem, mi nem ezeket keressük! Mi kiáltunk, kiáltunk a *férjért,* a szerető, a gyöngéd, a nemesen érző, egyszerűségében magasztos *hitvesért;* mi kiáltunk, kiáltunk a tisztakedélyű, a szeretetben átszelleműlt, gondoskodásában mély hittel és bizalommal övezett, önfeláldozásában bálványozó szeretettel körülvett *édes apáért;* kiáltunk *ő érette,* akinek szelídséget és jóságot sugárzó arcára, lelkesítő szavaira áhitattal, sőt rajongással nézett és hallgatott az *unokák* és *dédunokák* serege. Kiáltunk... sóhajtunk... és zokogunk, de nincs felelet hangjainkra. A szív megállt, a lélek elszállt, a szeretet megdícsőűlt s nekünk csak a néma por maradt, az érzéketlen, hideg, rideg porsátor.

De hát zúgolódjunk-e jó Atyánk!? Ostromoljunk-e hát téged és egeidet panaszainkkal és jajjainkkal?! Nem, nem nyítjuk ilyenekre ajkainkat, mert nem volna gyászunk méltó őhozzá, ki annyi szenvedést és jajt, annyi veszteséget és megpróbáltatást mindig

élő hittel, a te bölcs akaratodon való megnyugvással viselt. Nem, nem zúgolódunk, hanem inkább hálát mondunk neked; hálát, hogy őt annyi lelki erővel, lelki kinccsel megajándékoztad s életén át megsegítetted. Nem! nem zúgolódunk, sőt inkább a zsoltáríróval ismerjük el, hogy *„eléje vitted javaidnak áldását... Életet kért tőled s te adtál neki hosszú időt, örökkévalót“*... Nem zúgolódunk, hanem a zsoltáríróval ismerjük el, hogy *„nagy az ő dícsősége a te segítséged által, fényt és méltóságot adtál reája, sőt áldássá tetted őt örökké, megvidámítottad őt szived örömével.“* Hálát mondunk azért is jó Atyánk! hogy ő nemcsak a mienk, hanem az egyházé, a társadalomé, szenvedő magyar fajunké, a hazáé, sőt az egész emberiségé volt; hálát mondunk, hogy annyi tiszteletet, becsűlést és szeretetet tudott szerezni önmagának, övéinek és egyházának a közelben és távolban. Hálát mondunk, hogy most, midőn velünk együtt annyian gyászolnak és sírnak, te enyhíted fájdalmainkat.

Mindezek mellett is, jó Atyánk! ne vedd rossz néven tőlünk, ha könyörgésünkkel is hozzád fordulunk, hiszen nekünk tebenned van minden erőnk és vígasztalásunk. Most, amikor édes otthonából, munkás asztalától elbocsátani készülünk drága halottunkat, esdve kérünk: vígasztalj meg mindnyájunkat. Vígasztald, vígasztald meg a hűséges *nőt*, az önfeláldozó *feleséget* s jutalmazd meg őt egy szép és hosszú élet jóságáért a te igaz szereteteddel, és jóságoddal. Légy ott a drága, édes atyátvesztett, jóságos szivű *gyermekeknél;* szólj atyai érzéseddel az unokák- és dédunokákhoz; szólj az összes megszomorodott szivű rokonsághoz. Vígasztald meg az egyházat, a társadalmat s vígasztalj meg minket mindnyájunkat, tanítván a megboldogúlt élete és példája által: szeretni és munkálni, küzdeni és szenvedni, de benned mindig rendíthetetlenűl bízni. A megboldogultnak lelkét vedd, óh vedd temagadhoz, szellemét hagyd mivelünk s testének adj a sír ölében csendes pihenést...

Az úr Jézus nevében könyörgünk, hallgass meg minket Mi Atyánk stb.

Búcsú.

Búcsúzol... búcsúzol... s aztán elindúlsz! Az édes otthonból, hol annyiszor megpihentél és boldognak érezted magadat, elindúlsz és elmészsz. Mint mindig, mi most is várunk,... várunk aggódva, szeretettel vissza, de... most már hiába! Csak lelked, csak szellemed fogja már ezután a tieidet körülölelni, homlokukat, orcáikat csókolgatni.

Szerettünk téged, mint senki más!... Féltettünk téged, mint senki más!... Miért hagysz itt minket?... Ah, téged szeretett, féltett egyházad is, életed az övé is volt!... Elmész tehát, hogy koporsód felett család és egyház fájdalomban, könyhullatásban összeölelkezve, együtt sírjanak, együtt zokogjanak!

Megkondúlt... megkondult a vasárnap reggeli harangszó a templomban, imára ment a pap, a főpásztor... és reménykedő szívvel tért mindannyiszor vissza.

Megkondúlt... megkondúlt a múlt vasárnap reggeli harangszó!... s a harang hangjában az Úr szava szólt... hívta... szólította az *ő szerelmes fiát*... és a főpap, a főpásztor lelke ment... röppent az Istennek színe elé, a mi Urunk, Jézusunk mellé.

Várjunk-e most vissza!? Nem várunk!

Most már elköltözött kedveseid társaságában te várj reánk!... Ha szólít az Úr, mi is megyünk!...

Találkozni fogunk tehát újra!...

A viszontlátásig az égi hazában!...

Isten veled! Isten velünk!

Ámen.

A templomban.

Ferencz József püspök csak kedd délelőtt 11 óráig pihent a püspöki lakásban felállított ravatalán. Ekkor megtette utolsó útját — melyet olyan sokszor megjárt már életében — a templomba. A gyászházban pontosan 10 órakor vette kezdetét a búcsúszertartás. Hű élettársa és szomorúságtól lesújtott legközelebbi hozzátartozói mögött a ravatalt az Egyház Képviselő Tanácsnak tagjai, Kolozsvár társadalmának több reprezentánsa és a gyászolók tömege állotta körül. Az imádságot Csifó Salamon theol. akad. tanár mondotta. A gyászzsoltár eléneklése után az érckoporsót leemelték a ravatalról, hogy átvigyék a templomba.

A püspöki háztól a templomig vezető rövid úton a kollégiumi ifjúság állott sűrű sorfalat: hajadonfővel és mély tisztelettel asszisztáltak a nagy halottnak, ki most leghűségesebb munkatársainak vállán tette meg utolsó útját. A koporsót Mikó Lőrinc dr. egyházi titkár, Kovács Kálmán püspöki titkár, Kiss Elek dr. theol. akad. dékán, Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, Lőrinczy Zoltán pénztári ellenőr és Szent-Iványi Sándor lelkész vitték vállaikon és helyezték el a templom közepén felállított katafalkon. Közben az orgona, mely annyiszor csendült meg Isten dícsőségére, mintegy szárnyakat kapva az ősz püspök által hirdetett hit és vigasztalás szavaitól, most tompán szintén meggyászolta a főpásztort. A koporsó födelét leemelték és az öreg, szép arcról hátra vonták a szemfedőt, hogy híveinek és tisztelőinek serege mintegy utolsó benyomásként magával vihesse a legszeretőbb és legjobb embernek arcvonásait... Négy papnövendék és négy díszbe öltözött katona állott fel a koporsó négy sarkánál szomorú őrként.

Az Egyház elnöksége, dr. Ferenczy Géza, dr. Szent-Iványi József főgondnokok és dr. Boros György püspökhelyettes-főjegyző, szerdán d. e. 11—1 között fogadták a részvétnyilatkozatokat.

Részvétnyilatkozatok a templomban.

(A kondoleálás sorrendjében.)

Vásárhelyi János *püspökhelyettes az Erdélyi Református Egyház nevében.*

Főtisztelendő és Méltóságos Elnökség!

Az Erdélyi Református Egyházkerület képviseletében jelentünk meg, hogy kifejezésre juttassuk őszinte részvétünket boldogult Főpásztoruk elhunyta felett.

A boldogult nemesszívű Főpásztornak a kegyelmes Isten életében a legnagyobb jutalmat adta meg. Ötven évi buzgó, bölcs és áldott püspöki szolgálatának határkövénél felemelt fővel állhatott népe elé, mint Izrael népének papja, bölcs vezére, Sámuel, tette egykor. Ő is oda állhatott a Sámuel kérdésével: „Itt vagyok, tegyetek bizonyságot ellenem az Ur előtt és az ő felkentje előtt: kit csaltam meg, kit sanyargattam és kitől fogadtam el ajándékot, hogy amiatt szemet hunyjak — és visszaadom néktek.“ És, mint Sámuelnek, neki is egy ország népe felelt: „Nem csaltál meg minket, nem sanyargattál minket“. Ez a papi életnek megdicsőülése. Amikor egy hosszú, küzdelmekkel teljes pálya végén felemelt fővel, igaz erkölcsi öntudattal oda állhat Valaki népe elé a kérdéssel: „Kit csaltam meg, kit sanyargattam, kitől fogadtam el ajándékot?“ És a nép szemtől-szembe állapítja meg: Ez az ember önzetlenül szolgált és javunkat akarta.

Ferencz József püspöknek ezt a nagy jutalmat adta meg hűséges koronájaképen az Isten. Amit Ő hátrahagy örökségképpen Egyházának, egész nemzetének, az megbecsülhetetlen drága kincs. Egy nemesen szép, megtisztúltan emberi, áldott élet, tiszta karakter példaadásának erőforrását hagyta nemcsak forrón szeretett Egyházának, hanem mindnyájunknak. Egy nemzetnek pedig legigazibb gazdagsága azok az erőforrások, melyeket nagy fiainak és leányai-

nak életéből merít. Egyéb örökségek elveszhetnek, de nagy jellemei elveszíthetetlenek. Nekünk Bethlen Gábor fejedelmi alapítványokat hagyott, óh, hogy elsodorta azokat a történelmi ítélet árvize, de hősies hitének példaadása megmarad s valahányszor szívünk megremeg, az ő vallomása cseng vissza lelkünkben: „Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk? Senki, bizonyára senki".

Mi bizonyságot teszünk arról, hogy az Unitárius Egyház nemes püspöke is ott van azon „Őr lelkek" sorában, akiknek szívéből új és új erőt, bíztatást, hitet meríthet minden nemzedék a további küzdésre. Áldott az, akit erre méltatott a kegyelem Atyja, de dícsősége ez annak az anyának, apának, Egyháznak, ha ilyen őrlelkek ajándékozásával tudják megmutatni, hogy van bennük igaz érték az emberiség szolgálatára.

Áldjuk a nemes halott emlékezetét és tisztességet teszünk a Méltóságos Elnökség előtt az Unitárius Egyháznak Ferencz József püspök áldásos életéért.

Kivánjuk, hogy a nemes férfiú helyét méltóan töltse be az érdemes utód. S a boldogult püspök példaadása a békesség lelkével egyesítsen minket a szentek igaz szolgálatában. A mélyen megpróbált családnak, az egész Egyháznak Isten áldása, kegyelme adjon vigasztalást és erőt.

Sulyok István *püspök a Királyhágón-túli református egyházkerület nevében kondoleált.*

Ürmösi Károly *esperes-lelkész a kolozsvári Unitárius Egyházközség nevében.*

Méltóságos Elnökség!

Mélyen tisztelt gyászoló család!

A Kolozsvári Unitárius Egyházközség nevében kívánunk osztozni abban a nagy fájdalomban és veszteségérzetben, amely ma nagyon széles körre terjedő, nagyon sokak által őszintén átérzett fájdalom és veszteségérzet.

Azzal a mély és őszinte részvéttel kívánunk osztozni, amelynek forrása a visszaemlékezés egy szép és nemes összeköttetésre, egy bensőségteljes lelki kapcsolatra, amelyben a már néhai, dicső emlékezetű Főpásztorunk állott — hosszú időn keresztül — ez egyházközséggel, mint az ő lelkészi működése helyével.

Hangsúlyozzuk: hosszú időn keresztül. Mert ez az összeköttetés nem csupán arra a mintegy 20 évnyi időre terjedt, amelyben ő, mint kolozsvári egyházközségünknek előbb segéd-, majd rendes papja teljesített szolgálatot s hirdette az ő széles körben híressé vált ragyogó ékesszólásával az egy Istennek dicsőségét s Jézusnak evangéliumát.

Ő papja maradt az egyházközségnek tovább is; püspöki székbe emelkedése után is mindvégig —, így láttuk, tudtuk és éreztük ezt.

Papja maradt nem egyházalkotmányi értelemben. De az egyházközség ügyei iránt mindvégig érzett őszinte érdeklődésével. Papja továbbra is megmaradt szónoki készsége, nem egyszer megismétlődő igehirdetői szolgálatai által, amelyek szónokra és hallgatóira nézve egyaránt a lelki gyönyörűség forrásai voltak. És papja maradt — főként — papiasan nemes példaadásával: szép családi életével, templomlátogató buzgóságával, Isten iránt soha — semmi változások között — nem lankadó bizalmával.

És éppen ezért papja marad Ő továbbra is az egyházközségnek.

Nagy papja.

A hálás emlékezetben!

Ő most is, amidőn utoljára van itt ezen a szent helyen, ahol életében olyan ritkán láttuk üresen az ő helyét, papként hirdeti a vigasztalás igéit.

Vigasztalva minket azzal a szent reménységgel, amelyet az ő nemes példájából kisugárzó fény táplál a mi lelkünkben, hogy: „az igazak fényleni fognak, mint a nap az ő Atyjuknak országában“, mert „az igazság kiragad a halálból“ s „az igaznak emlékezete is áldott“.

Legyen áldott az ő emlékezete! S legyen megszentelve főként az ő nemes példájának követése s az ő egyházépitő munkájának folytatásában mutatkozó nemes hév és ügybuzgóság által!

Kérjük a Mélt. Elnökséget és a mélyen tisztelt gyászoló családot: fogadják szívesen tőlünk őszinte fájdalmunknak és mély részvétünknek ezen megnyilatkozását.

Dr. Licenţiu Pandrea *főesperes az erdélyi görög katholikus Egyház nevében kondoleált.*

Dr. Patay József *rendfőnök a Romániai Kegyes Szerzetrend nevében.*

Érdemes, bölcs Püspök Atya! Egy hosszú, tartalmas élet végén, egy rövid szenvedés után megpihentél! Erőd elernyedt, idegeid megbénúltak, — nyugszol. Pihenő helyed e koporsó, majd a néma sír. Amikor elnézem kihült porhüvelyedet, valami vágy fog el. Szeretném kikeresni Benned azt az idegszálat, mely bennünket szeretett. De nem találhatom meg. S ha ide gyűlne a világ minden hírneves anatómusa, nem találnák meg ők sem. Felfedeznék talán azt az idegszálat, amely élessé tette, vagy könnyfátyollal borította be hajdan ragyogó szemeidet; meglelnék talán azt az idegszálat, amely egykor biborra festette halvány arcodat, de azt, amely bennünket szeretett, nem találnák meg ők sem soha. Az ugyanis, amely Benned bennünket szeretett, az a Te lelked volt, amely az örökkévalóság honába költözött.

S hogy ne legyünk szegényebbek a Te szereteteddel — mert minden valódi értéket, minden igazi kincset örökre megőríz számunkra az emlékezés —, mi kitörölhetetlenűl emlékezetünkbe véssük nemes alakodat és nem felejtünk el Téged soha. De a még így felére olvadt bánatunk is igen nagy, lelkünk őszinte részvéttel van tele és ezeket az érzelmeket szomorúan tolmácsolom az árván maradt egyháznak és a gyászba borúlt hozzátartozóinak, a Romániai Kegyesrendnek, a Rend kolozsvári társházának és a kolozsvári róm. kath. főgimnáziumnak a nevében.

Frint Lajos *superintendens a romániai zsinatpresbiteri ág. hitv. ev. superintendentia nevében.*

Méltóságos és Főtisztelendő Elnökség!

A zsinatpresbiteri ág. hitv. ev. egyház képviseletében jöttünk el, hogy az unitárius egyház nagy gyászában testvériesen osztozzunk, hogy nagy, mindenki által tisztelt és nagyrabecsűlt püspöké-

nek, Ferencz Józsefnek ravatalánál a szeretetnek, nagyrabecsülésnek és kegyeletes érzésnek koszorúját letegyük.

A lélek uralja a testet és a lélek vezet el az Úrhoz hitszeretet és reményben. Ezen lélek lakozott elköltözött Püspöküknek törékeny testében és ez adott erőt néki, hogy hittestvéreit az Úrhoz tudja emelni. Ezen lélek hatott családjában, hogy abban az élet öröm- és bánatteljes napjaiban is Isten-félelem, a szeretet és a remény lakozott. Ezen lélek egyesítette és ellenállhatatlan erővel hatott a hit- és fajtestvérekre és támasztotta azokban az együttérzést, a hithűséget, az áldozatkészséget, a tiszta erkölcsöket és a felvilágosodás és tudományiránti szeretetet. Ezen lélek kapcsolta össze az ő nagy lelkét az emberiséggel és tette őt, nemcsak itteni híveinek, hanem Európa és Amerika összes unitárius testvéreinek szeretett, nagyrabecsült vezérférfiává, egyházi téren pedig püspökévé.

Ezeket az igazságokat vallva, az unitárius egyház püspöke iránt érzett szeretetünk és elismerésünket tolmácsolva, kegyeletes szívvel veszünk részt a nagy gyászban, amely a megboldogúlt családját és az egész unitárius egyházat érte és kérjük, hogy ezen részvétnyilvánításunkat elfogadni kegyeskedjék avval a kéréssel az Egek Urához, hogy Püspöküknek nagy lelke sohase legyen távol az Egyházától, a Családjától és mi mindnyájunktól.

Ámen.

Dr. Tavaszy Sándor *az erdélyi ref. egyházkerület kolozsvári Theologiai Fakultása nevében.*

Főtiszteletű és Méltóságos Elnökség! Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theologiai fakultása, tanár-kara és elöljárósága nevében jöttünk, hogy kifejezzük őszinte testvéri részvétünket. Meg vagyunk győződve, hogy Erdély minden zúgában megállást parancsolólag visszhangzik a fájdalmas hír: Ferencz József unitárius püspök kilépett a földi élet határai közül s immáron ott áll az Atya tekintete előtt, földi munkája és emberi személyisége pedig a történelem ítélőszéke előtt ragyog. Ferencz József magyar unitárius püspök prófétai lélek volt. Komoly, súlyos személyiség s rendkívül lekötelező, meleg és szíves ember. Mi, akik az ő testvéregyházán kívül állunk, különösen az utolsó évtized katasztrófális napjaiban

láttuk meg az ő nemes jellemének mindeme ragyogó vonásait. Élő kapcsolat volt ő az erdélyi magyar felekezetek között annyira, hogy nem egy ellentétes hullám egyenesen az ő kiegyenlítő személyiségén törött meg s ölelkezett testvérileg össze. A történelmi pragmatizmus feladata lesz majd megállapítani, hogy mit jelentett Ferencz József püspök az erdélyi magyarság testvéri egységének építésében és fenntartásában!

És egy darab élő erdélyi történet volt ő. Élő intés és figyelmeztetés volt arra a nagy nemzeti közösségre, amelyből az Úr kiszakított minket. Élő intés és figyelmeztetés arra, hogy annak a nagy közösségnek drága szellemi és erkölcsi javait, létünk veszélyeztetése nélkül, megtagadnunk és elfelejtenünk soha sem szabad. Ferencz József átszellemült nemes alakja egyben vígasztalás és biztatás volt a jelen keserűségei és próbái közepette.

És el kell ismernünk és meg kell mondanunk, hogy nagy nyeresége és kivételes munkása volt ő az erdélyi magyar protestántizmus theologiai tudományosságának. A tudományos puritánizmus és a tudományos becsületesség igazi példányképe volt. A lelki tisztaság, a logikai egyértelműség és átlátszóság nemcsak írói, de egész szellemi élete jellegzetes karakterét határozták meg. Ebben a tekintetben példánykép volt és lesz reánk nézve is. Ferencz József egész életstilusa megkapó és felemelő hatású, amely felett az erdélyi szellemi élet nem tud napirendre térni!

Mély tisztelettel kérem a Főtiszt. és Mélt. Elnökséget és a megboldogult nagy férfiú családját, hogy fogadják el testvéri részvétünk őszinte kifejezését.

Dr. gróf Bethlen György *elnök,*
az Országos Magyar Párt nevében.

Méltóságos és Főtisztelendő Elnökség!

Ámbár a Gondviselés által végesnek rendelt emberi élethez viszonyítva, a patriárchák korát érte el Istenben megboldogúlt Ferencz József püspök úr Atyánkfia, mégis, amire szorongó szívvel már régóta előre el kellett, hogy készüljünk, közülünk való elköltözésének gyászhíre porig sújt le mindnyájunkat.

Kimondhatatlanúl nagy csapás érte szűkebb vérszerinti családját, melynek szeretettel eltelt jóságos feje volt. Egyházát, mely-

nek három emberöltőn át hű szolgája és több, mint félévszázadon keresztül a földön lelki feje volt, de ezenkívül az egész magyarságot, amely a magáénak ismerte, tartotta és tartja soha el nem felejthető emlékét.

Főpásztori szent munkáján kivül irányítólag, vezetőleg vett részt közéletünknek majd minden terén.

Bölcsessége és a szent papi életében már az Örökkévalósággal ölelkező lelkének messze a földi hiúságok felé emelkedéséből következő kisugárzása megnyugtatólag, javítólag, nemesítőleg, acélozólag és felemelőleg hatott mindnyájunkra, tartoztunk légyen bármely egyház kötelékébe. Érezhettük ezt nemcsak a jó sorsban, de főleg akkor, mikor a balsors kiméletlenül sújtott.

Ezért pótolhatatlan az utána maradó ür, mert ritka tudásán, bölcsességén, munkaerején kívül, emez állandó gazdag lelki ajándékaival lettünk szegényebbek.

A hozzá legközelebb állott Méltóságos és Mélyen Tisztelt gyászoló család és Főtisztelendő Egyháza, fogadják a Magyar Párt, helyesebben a magyarság általam tolmácsolt őszinte, mély részvétének nyilvánítását.

Legyen áldott emléke, legyen az egy világító fáklya az éjjeli sötétségben, amely a jobb jövő felé vezető útunkat mutatja, legyen áldott az Úr Isten szent neve és legyen áldott az Egyház, kik őt mindnyájunknak ajándékképpen adták.

Sándor József *alelnök-főtitkár az EMKE nevében.*

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Elöljáróság!

Mélyen tisztelt gyászoló család!

Az egykor nagy, ma kicsiny, de Isten után reméljük ismét naggyá leendő EMKE s ezzel a magyar nemzeti társadalom nevében jöttünk kifejezni őszintén és igazán érzett részvétünket. Annál inkább, mert valójában mi is gyászosok, vesztesek vagyunk. Mert Ferencz Józsefben, a föld összes unitáriusai és közelebbről a romániai unitárius egyház fejében mi is egyik legodaadóbb, legönfeláldozóbb tagtársunkat, vezérmunkásunkat és oszlopunkat vesztettük el. Kezdettől alapító-választmányi, majd direktoriumi és végül

örökös dísztagja volt az EMKE-nek, aki legsűrűbben vett részt az üléseinken, fogadta felkéréseinket és megbízatásainkat s nehéz időkben sok figyelemmel és körültekintéssel vezette egyes köz- és választmányi üléseinket is. A legválságosabb idők egyikében mondta az elnöki székből, intve és figyelmeztetve a jelen nehéz sorsba jutott magyarokat: Gyermekeim, szeressétek egymást! Az EMKE mindezekért kimondotta, hogy Ferencz József elhunytát külön gyászértesítőn közli a tagjaival és a testvér-egyesületekkel, nevére az EMKE-ben kulturális-alapítványt létesít s emlékét az egyesület évlapjain máskép is méltón fogja megörökíteni.

Részemről különösen is megtanultam Őt tisztelni és becsülni, mert közel 50 évi együttmunkálkodásomban láttam Őt fáradni, nemcsak mint egyháza fejét, mint örökös dísztagunkat, hanem mint önzetlen hazafit és más téren is társadalmi embert, szerető és gondos családfőt és ami az életben legritkább, mint őszinte, igaz jóbarátot is. Azért hódolattal hajtjuk meg előtte lobogónkat s külön azelőtt is, aki egy hosszú s mégis oly rövid életen át volt odaadó hitvese, társa, gondozója, örömeinek és bánatainak, dicsőségének és küzdelmeinek részese és megosztója úgy, hogy ritka példája és mintája maradjon a családi élet szentsége és tisztasága intézményének e világ előtt.

És most feléd fordulva, nagy halott, engedd meg, hogy utóljára úgy, mint életedben annyiszor, még egyszer „kedves Józsi bátyánk!"-nak szólítsunk Tégedet s kérjük, hogy szellemalakoddal a túlvilágról is munkálj, küzdj és harcolj miérettünk, hogy hovatovább enyhülve és javulva az emberiség és fajunk-nemzetünk sorsa, végzete, — lássa mindenki mikép, amint Te tanítottad: Isten a világot valóban igazságra és kegyelemre építette! Isten veled!

Ioan Hossu *director general de control, a C. F. R. kolozsvári igazgatósága nevében kondoleált.*

Dr. Gál Kelemen *tb. igazgató a kolozsvári Unitárius Kollégium nevében.*

Főtisztelendő Elnökség!

Ezelőtt 30 esztendővel innen, erről a szent helyről temettük egyházunknak eddig *legnagyobb világi fiát* egy nagy boldog ország

általános gyásza közepette. Ma temetjük egyházunknak *egyik legnagyobb egyházi fiát* egy sokat szenvedett faj általános részvéte mellett. Mindakettő az egyszerű, szürke tanári katedra mellől indult el s innen lendült arra a magaslatra, ahonnan a hír országhatároktól, sőt óceánoktól sem korlátolva, szárnyára vette nevüket. Mélységes bánatunkba ez a büszkeségnek némi érzelmét vegyíti. Midőn veszteségünk felett fájdalmunkat kifejezzük, kérjük a mindenható Istent, adjon ennek a kicsiny egyháznak jövőben is olyan bölcs pásztorokat, aminő a megboldogult volt s ennek a szegény szenvedő és sorsverte fajnak olyan rendíthetetlenül hű és igaz vezetőket, amilyenként mellette a megpihent főpap őrtállott. Ezekkel a gondolatokkal tolmácsoljuk a kollégium tanári karának részvétét és elvesztése feletti fájdalmát.

Vári Albert *vallástanár, alelnök és szerkesztő, az Unitárius Irodalmi Társaság és a „Keresztény Magvető“ nevében.*

Az Unitárius Irodalmi Társaság és a „Keresztény Magvető“ szerkesztősége nevében fejezem ki őszinte részvétünket, ami közös, nagy halottunk ravatala mellett. Az Istenben boldogúlt nagy halott Társaságunknak elnöke volt, aki nagy tekintélyével kifelé nemcsak súlyt és erőt adott minden megmozdulásunknak, hanem szellemének fényével bent is világított és irányt jelölt. Folyóiratunknak pedig kezdettől fogva a leglelkesebb munkatársa és anyagi támotója volt. Milyen nagy örömmel adtuk ki most éppen sajtó alatt levő füzetünkben reménységtől dúzzadó és keresztény hittel telt Emlékeit, amelynek utolsó mondatából még a teljes bizalom hangja csendül ki! Milyen hálával fogadtuk folyóiratunk 60-ik évfordulója alkalmából írott meleghangú üdvözlő sorait, mint, aki még egyetlen élő volt azok közül, akik ezelőtt 67 évvel megalapították! Amikor emez írásait nyomdába adtuk, akkor még korántsem gondoltunk arra, hogy szeretett főpásztorunknak és elnökünknek ez lesz a hattyúdala.

Most mi is úgy állunk itt, mint az árva gyermekek az édesapa koporsójánál. Fájdalmunkban az a hit nyújt vigasztalást, hogy Isten nem hagyja el az övéit. Mi is azért imádkozunk a jó Istenhez, hogy forrón szeretett családját vigasztalja s nékünk adjon hozzá méltó bölcs és igaz vezetőket.

Pop Danila *tábornok a VI. hadtestparancsnoksága nevében kondoleált.*

Alberti Richárd *ág. hitv. kolozsvári lelkész a kolozsvári lutheránus egyházközség nevében.*

Főtisztelendő Elnökség!

A kolozsvári lutheránus egyházközség nevében bátorkodunk megjelenni, hogy a mély gyászba borúlt unitárius testvéregyháznak és a gyászoló családnak legbensőbb részvétünket tolmácsoljuk. E két egyház történetesen tőszomszédságban van; ennélfogva az immár megboldogúlt nagy püspöküknek a szó szoros értelmében párját ritkító és hatalmas egyénisége az évek hosszú során át közvetlenűl is hatott reánk. Azért nyugodtan mondhatjuk, hogy gyászunk és részvétünk őszinte és mély.

Es sei nur gestattet, besonders zu betonen, dass auch die deutschen Lutheraner unserer Kirchengemeinde in tiefster Ehrfurcht und Ergriffenheit an diesem Sarge stehen.

Főtisztelendő és Méltóságos Ferencz József unitárius püspök emlékét mindig kegyelettel fogjuk megőrízni. Egyúttal bátorkodom bejelenteni, hogy Főtisztelendő D. Dr. Teutsch Frigyes püspök úr megbízásából a temetésen az ág. hitv. ev. országos konzisztóriumot is képviselem.

Dr. Eisler Mátyás *főrabbi a kolozsvári neolog izraelita hitközség nevében.*

Mélyen megilletődött szívvel állunk e ravatal előtt, hogy a kolozsvári izr. hitközség nevében mélységes részvétünket fejezzük ki a méltóságos és főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanácsnak ama súlyos veszteség alkalmából, amely feledhetetlen érdemű főpásztora elhunytával érte a testvéregyházat.

Minden elmulás fájdalommal illeti meg az emberi szívet, mert mindig újra tudatunkra hozza, mily esendők vagyunk. Hát

még az olyan élet elmulása, mint a Dicsőülté, amely oly kivételesen gazdag volt belső tartalomban és erkölcsi értékekben s amelyet oly kivételesen hosszúra nyujtott Isten jósága, hogy szinte úgy hatott ránk, mint a bibliai időkből áldásul itt maradt patriarka, mint letünt szebb idők fenkölt eszméinek és nemes törekvéseinek elevenné vált emlékoszlopa. Mert ő nemcsak saját egyházának volt lángoló buzgalmú főpapja, nemcsak saját nemzetének rettenthetetlen bátorságú bajnoka, hanem ragyogó mintaképe az embernek általában: mint életkorával, úgy emberi erényeivel is magasan fölötte állva ugyan az átlagembernek, de éppen azért messzire kimagasló példaképe is embertársainak, aki életével csak a jónak és szépnek szolgált, türelemre és megértésre tanított, szeretetre és egyetértésre buzdított. Ezért siratjuk őt mi is, akik más formák közt imádjuk az ő Istenét, a mindnyájunk Egyistenét; vagy nem is őt siratjuk, aki egy hosszú élet fáradságos munkája után rászolgált a végső pihenésre, hanem siratjuk önmagunkat, a ma társadalmát, amely szegényebb lett egy ilyen ritka emberpéldánnyal, szegényebb a szeretet egy fölkent fejedelmével, a szeretetben oly szegény, gyülöletben oly gazdag e mai világban.

Örök emlékezésünk nem hervadó koszorúját tesszük le ime ezért ravatalára és imádkozunk az Egek Urához, hogy idvezült lelkét jutalmazza földöntúli üdvösséggel, halhatatlan boldogsággal.

Dózsa Endre *elnök az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében.*

Temetni jöttünk Ferencz József unitárius püspököt s lelkünkben mindnyájunknak ott ég a templom ormán aranybetükkel írt jelmondat: „in honorem solius dei!“

Mert az isteni gondviselésnek útját láttuk abban, hogy ez a keresztény és emberi nagyság magyarnak született. Ez a hivalkodás nélküli, de méreteiben mégis impozáns templom, közepén az elhunyt püspök ravatalával és körülötte a meghatott embertömegekkel, mintha megszólalna; mintha a különben néma falak az emlékezés szárnyán újra meg újra visszhangoznák azokat a ragyogó szónoki remekeket, amelyek annyiszor hangzottak el Ferencz József ajkairól, hogy bent a falak között és igen gyakran messze

túl ama falakon alkotó hitet és bizakodó reménységet keltsenek fel és tartsanak ébren az egész magyarságban.

Ebben a templomban nincsenek oltárok, de oltár volt Ferencz Józsefnek mélyen járó és magasan szárnyaló lelke. Ez oltáron két kiolthatatlan láng égett egyforma magasságban „in honorem solius dei". Az egyik egyházának hűséges szolgálata, apostoli fáradhatatlan kitartással és szerénységgel, a másik magyar nemzetének multja alapján jövőjébe vetett rendíthetetlen hite, a fajszeretet mindig izzó tüzével.

Ezt a hitet alkotó munkával táplálta. Három nemzedéken keresztül ott küzdött a változékony magyar sors hányattatásában, mindig első sorban a küzködők között. Kimagasló állása elnyerésekor élte a magyar optimizmus a fénykorát. Akkor tört fel Budapest a magyarság Párisává. Akkor vert le magasabb hullámzást Budapestről a magyar sovinizmus, akkor volt a nemzeti lázban a túlzott remények foglalataként napirenden Vörösmarty mondása, „minden ember legyen ember és magyar!"

Ferencz József püspököt, mint igazi erdélyi embert, a vallási és nemzeti türelmesség klasszikus hazájának szülöttét, nem foghatta és nem is fogta el ennek a sovinizmusnak délibábja. Országhatárok felett nemzetek kiegyensúlyozottságát kereste, erősítvén az angolokkal, amerikaiakkal és minden más népekkel a lelki kapcsolatokat. „In honorem solius dei". A krisztusi szeretet vallásával meg is találta az időkben változható délibábok helyett azt, ami maradandólag alapja lehet az emberi társadalom harmónikus fejlődésének. Mikor azután a világgyűlölet áradatában a magyarság nagy nemzetté válásának ideálja összetört, ugyanazon szeretettel lelkében, ugyanazon gondolatmenettel agyában, országhatáron belül és országhatárok felett építette a romokból a sors által egymásra utalt nemzetek kölcsönös megértését. Biztatta a csüggedőket, reményt szuggerált a reménytelenekbe. Tiszta lelkü és tiszta szándéku magasztos egyéniségével méltóan képviselte a hatalmasak előtt a magyarság tiszta lelkét és tiszta szándékát. Így egyesült benne a kifogástalan hűségü román állampolgár a kifogásolhatatlan fajszeretetében megingathatatlan magyarral. Így vált az ő közélete anélkül, hogy bármelyik oltárt elhanyagolta volna, az erdélyi magyarság megszívlelendő történetévé.

Abból az oltárból nekünk is jutott egy fénysugár: az Erdélyi Irodalmi Társaságnak tiszteleti tagja volt. Irodalmi hagyatékában nemcsak vallásos, hanem filozófiai és esztétikai szempontból is

igen sok gyöngyszem található. És ha közélete az értékes gyöngyöknek egész sorozata, ugy a magánélete gyöngyszerűen csillogó költemény.

68 éve, hogy egy fiatal szép leányt, Gyergyai Annát menyasszonyi fátyollal oltár elé vezetett, hogy azután ez a tiszta lelkű, gyöngéd feleség őtet vezesse a boldogság végtelenségébe. Így indultak el és a költemény ritmusa pillanatra sem lankadt. Az egymás után futó évek az egymásért égő szívekre nem vontak barázdát soha. 68 év után gyönyörü refrainjeként a költeménynek, Erdély közszeretetben álló nagyasszonya menyasszonyi fátylát adja oda örökre távozó hitvesének, hogy avval menjen át az örökkévalóság boldogságába.

De mit beszéljünk a múló időkről. A végtelenségből jövünk és a végtelenségbe távozunk, „a bölcső s koporsó közti űr századoknak szolgál mesgyéül". Ezen a mesgyén kell haladnunk tovább, kisebbségi sorsunk még veretlen ösvényén. És ha már ez ösvényen egyik biztosan vezetőnket elveszítettük és mégis bolyonganunk kell tovább, százszorosan kell átéreznünk Aranynak intelmét:

„Lelj vígasztalást a szent igében, bújdosunk a földi téreken... balzsamunk a hit malasztja legyen az elrejtett néma könnyeken".

De a rejtett vagy nyilt könnyeink között megismétlődő refrain gyanánt legyünk hálásak, hogy ez a keresztényi és emberi nagyság magyarnak született.

A külföldi államok angol, olasz, cseh, francia, magyar, osztrák és német konzuljai nevében **Comte Gustave de Laique** *francia konzul kondoleált.*

Kolozsvár város tanácsa nevében **Dr. Mihali Tivadar** *polgármester kondoleált.*

Dr. Szádeczky Gyula *főgeologus-egyet. tanár az Erdélyi Muzeum Egylet Természettudományi Szakosztályának és az Erdélyi Kárpát Egyesületnek nevében.*

Az Erdélyi Muzeum Természettudományi Szakosztálya és az Erdélyi Kárpát Egyesület, továbbá — nem utolsó helyen — a

magam és családom nevében jövök mélyen érzett, igaz részvétünket kifejezni.

Mi, akik a jó Isten legremekebb alkotásának, a Természetnek titkait kutatjuk és annak szépségeiben gyönyörködünk, jóllehet foglalkozásunk szerint látszólag távolabb állottunk a Megboldogulttól, mégis a valóságban igen közel állónak érezzük magunkat Őhozzá.

Én részemről sokszor gondoltam arra, — amit sajnálatomra nem volt alkalmam nagy halottunknak életében megmondani — hogy azokban a tüneményszerű egyházfejedelmi és családi sikerekben, amelyek a Megdícsőültet mathuzsálemi korán át mindvégig kisérték, része volt annak a *mathematikai alapnak* is, amelyről a kötelesség a fiatal tanárt a lelkészi működés terére szólította. Ugyanaz a mathematika az ellenőrzője és irányítója kutatásaink alkalmával a lehetőségek útvesztőjében, a mi törekvéseinknek is.

Méltóztassanak tehát elhinni, hogy a mi részvétünk és fájdalmunk, amit e ravatalnál kifejezünk, nem szokásos formaság, hanem mélyen érezett, őszinte szívből fakadó valóság.

A kolozsvári kir. pénzügyigazgatóság nevében **Victor Dimitriu** *administrator kondoleált.*

A kir. kormány és Cluj vármegye törvényhatósága nevében **Dr. Dan Parten** *prefect kondoleált.*

Id. báró Jósika Gábor *róm. kath. Státus-elnök az Erdélyi Róm. Kath. Státus és a kolozsvári róm. kath. hitközség nevében.*

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus és a kolozsvári róm. kath. hitközség nevében jöttünk, hogy őszinte, szívből jövő részvétünknek adjunk kifejezést az Unitárius Egyház és a gyászoló család előtt nagy halottunk elhunyta felett.

Ismétlem, nagy halottunk! Mert ő a mienk is! Nincs az az erdélyi keresztély lélek, nincs az a magyar szív, amely őt magáénak ne vallaná!

Fenkölt Püspökük volt, de ő nemcsak az egyházáért élt oly sikeresen hosszú életén át, de fenntartotta, élesztette és terjesztette a hagyományos erdélyi felekezeti békét, és önfeláldozó munkásságot fejlesztett ki a magyar kultúra fenntartására és fejlesztésére.

Nem vigasztalni jöttünk, hiszen magunknak is vigaszra van szükségünk, csak kifejezést óhajtunk adni a mélységes gyásznak, amelyben az Unitárius Egyházzal együtt szíveinkben osztozunk.

Dr. Vékás Lajos *vezérigazgató a Minerva Rt. nevében.*

A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. igazgatósága, felügyelőbizottsága és tisztviselői kara nevében jelentünk meg, hogy az Unitárius Egyházat és a magyarság egyetemét ért mérhetetlen gyász alkalmából mélyen érzett, igaz részvétünknek nyilvánosan is kifejezést adjunk.

A megboldogult nagynevű egyházfő nem volt ugyan intézetünknek intézményesen működő tagja, mert magas kora s más irányú elfoglaltsága ebben akadályozták, de mint az intézetünknél érdekelt egyik magyar egyháznak bölcs vezetője, működésünket az alakulástól kezdve mindig élénk érdeklődéssel figyelte s amikor annak szüksége felmerült, minden alkalommal támogatásunkra jött.

Vállalatunkban azt az intézményt látta, amely hivatva van az évszázados magyar kultúrintézmények működésébe belekapcsolódva, művelni és fejleszteni az erdélyi magyar közművelődés ügyét s mert intézetünket ilyennek tartotta, ezért kitüntető figyelmét és szeretetét állandóan éreztette.

Lapjaink útján többizben szólt a magyar olvasókhoz. Legutóbb, ezelőtt alig két hónappal, a nagy publicitású „Magyar Nép“ karácsonyi számában írt vezető cikket s ezen cikkében ismételten, mint életében annyiszor, olvasóinak a szeretetet, a békét s a megértést hirdette. Egy főpásztori levél volt ez a cikk, amelyben azonban nem egy felekezet híveihez, hanem felekezeti különbség nélkül, az összmagyarsághoz intézett felhivást egy jobb, egy megértőbb élet követésére. És amit szóval és írásban hirdetett, azt Ő nemes

példaadással egy páratlanul hosszú életen át gyakorolta s ezért reméljük, hogy szavai százezrek lelkében találtak őszinte visszhangra.

Ennek a nemes, fenkölt gondolkozású egyházfőnek az elvesztése minden magyar embernek lelkében mély fájdalmat okozott s ezért teljes mértékben át tudjuk érezni annak az egyháznak a pótolhatatlan veszteségét és mély gyászát, amely őt elsősorban és egészben magáénak vallhatta.

Ismételten fogadja a Mélt. Elnökség mély részvétünk tiszteletteljes nyilvánítását!

Az erdélyi gör. kel. püspökség nevében **Laurențiu Ciurea** *tanácsos kondoleált.*

A Magyar Lutheránus Nőegylet nevében **özv. Török Sándorné** *és* **Dr. Höntz Kálmánné** *kondoleáltak.*

Dr. Jelen Gyula *elnök a Kolozsvári Nemzeti Kaszinó nevében.*

Mi a Kolozsvári Nemzeti Kaszinó képviseletében jöttünk e templomba, hogy hódoló tisztelettel elbúcsúzzunk a nagy Püspök földi porhüvelyétől!

A megboldogult Főpásztor tiszteleti tagja volt kaszinónknak! Ez a legnagyobb kitüntetés, amit ez a társadalmi egyesülés tagjának nyújthat! Mi tudjuk, hogy Ő sokkal többet adott nekünk, mint amit mi nyújtottunk Neki! Ö adott tiszteletet, díszt és tekintélyt nekünk!

A kontinens nagy hegyei majdnem az égbe nyúlnak és csúcsuk ködbe vész! A földi ember szemei előtt csak ritka kivételek alkalmával láthatók!

Ilyen embermagasságra emelkedett két emberöltőn át a bol-

dogúlt Főpásztor, azonban homlokáról az értelem világosságát terjesztette közöttünk és szemei az áldó nap melegét hozták le nekünk!

Nyugodjék békével és nagy lelke áldásait emlékével terjeszszük tovább!

Méltóztassanak őszinte mély részvétünket elfogadni!

Leitersdorfer Sándor *elnök a kolozsvári Kereskedelmi Alkalmazottak Sport Egyesülete nevében.*

Ezelőtt két évvel együtt jubiláltunk és tiszteletünk jeléül egy zöld-fehér selyem zászlócskát nyújtottunk át Nagytiszt. és Méltóságos Ferencz József püspök úrnak, ma pedig mélyen megrendülve állunk a ravatal előtt, átérezve a veszteséget, melyet a püspök úr elhunytával mindnyájunknak okozott. Egyesületünk nevében legőszintébb részvétünket tolmácsoljuk.

Dr. Sebestyén József *elnök a kolozsvári orthodox izraelita hitközség nevében.*

A kolozsvári orth. izraelita hitközség, úgy a maga, mint egész Erdély zsidósága nevében mély megrendűléssel járúl a nagy halott koporsója elé, hogy hozzátartozóinak s az Egyházi Képviselő Tanácsnak bensőséges részvétét kifejezésre juttassa.

Az a nagy csapás, mely Önöket érte, egyaránt sújtotta a testvérhitfelekezeteket s egész társadalmunkat s a dicső és tiszteletet parancsoló ősz püspökük eltávozása nemcsak Önöknek s Egyházuknak, hanem nekünk is pótolhatatlan veszteséget jelent.

Egy patriarchális és dicsőségteljes élet befejezéseként megszünt gondolkozni az az agy, amelynek felebaráti szeretetet, kultúrát és jótékonyságot terjesztő eszméi Erdély zsidóságára is igen nagy hatással voltak és megszünt dobogni az a szív, melynek melegét felekezeti különbségre való tekintet nélkül, mindannyian éreztük. A zsidóság reprezentánsai közül igen sokan vannak s

köztük jómagam is, akiknek ezt a melegséget közvetlenül volt alkalmunk érezni s amelyért ősz püspöküknek soha el nem múló hálával tartozunk, emlékét pedig utódainkra is kihatóan szeretetteljes kegyelettel fogjuk megőrizni.

Szavaim gyengék és erőtlenek Istenben boldogúlt püspökük dicsőítésére és a nagy csapásnak ecsetelésére, mely mindnyájunkat ért; — Isten rendelésében azonban megnyugodni vagyunk kénytelenek s kérjük a Mindenhatót, adjon Önöknek nagy veszteségükhöz méltó vigaszt s fájdalmukat enyhítse az a tudat, hogy ősz püspöküket eltemetjük ugyan, de tettei és emléke mindörökké halhatatlanok maradnak.

Az erdélyi gör. keleti egyháznak kolozsvári theol. akadémiája nevében **Dr. Ioan Vasca** *dékán kondoleált.*

A Romániai kisebbségi Ujságirók Szervezete nevében **Nyirő József** *szerkesztő kondoleált.*

Kovács Lajos *lelkész-elnök az Egyetemes Unitárius Lelkészkör nevében.*

A gyászban, mely a mi pátriárka-életű nagy püspökünk elhunytával a szűkebb család mellett különösen unitárius egyházunkat érte, — mi, a lelkészek, az Egyetemes Unitárius Lelkészkör, őszinte részvéttel és mély fájdalommal veszünk részt.

Úgy néztünk reá mindig, mint aki első az egyenlők között. Díszünk és büszkeségünk volt életében, az marad halálában is. Úgy állunk itt, mint a gyermekek atyjuk koporsójánál. A gyászoló család mellett első sorban érezzük s bizonyára méltán mondhatjuk el: „leesett a mi fejünknek koronája“. Mert korona volt ő nekünk, aki nagy egyéniségével és tekintélyével, ragyogó szellemi tulajdon-

ságaival és fennkölt lelkével fényt árasztott reánk és egyházunkra.

Testi szemeink elől örökre távozóban van, ami benne földi, de történelmivé nőtt egyéniségének fénysugarai még itt lengnek körülöttünk s mi érezzük, hogy e koporsó mellett állva, egész nagyságában újra megelevenedik előttünk lénye. S mint egyik nagy szellemünk tette, Jézusra emlékezve, kérdezzük mi is önkénytelenül, most az élet határkövénél, hogy mikor és miben volt nagyobb? Akkor-e, amikor a szószéken prófétai alakja megjelent s ihletett ajka hitet, bizalmat és erőt hirdetett, — vagy amikor a gyakorlati életben irányt mutatott és vezetett? Akkor-e, amikor kormányzása alatt sokszorosan megpróbált egyházunk belső erőben és külső tekintélyben fokozatosan erősödött vagy amikor a tanácsban bölcsességgel és tekintéllyel szólott s a tán feltörő szenvedélyeket a szeretet erejével s kivételes tekintélye hatalmával fegyverezte le?! Vagy talán amikor irodalmi alkotásaiban a tudás mélysége olyan világosan és egyszerűen nyilatkozott meg? Akkor-e, amikor a Dávid Ferenc örökében, a püspöki méltóságban, félszázadot meghaladó idő alatt egyházunknak szellemi és anyagi tekintetben időről-időre újabb erőt, bizalmat és lendületet adott, vagy amikor angol és amerikai hitrokonainkkal a szeretetteljes viszonyt észrevétlenül és olyan áldásosan mélyítette, — avagy talán akkor, amikor faja és nemzete jogaiért és jövőjéért nehéz idők szomorú sorsfordulataiban és bizonytalanságai között törhetetlen hitével sziklaszilárdan állott, tettekkel hirdetve, hogy „példát adtam nektek“, tudva, hogy „aki mindvégig megáll, megtartatik“?!

Mikor, miben volt nagyobb?

Éreztük életében s ajkunk ellenállhatatlanul mondja a búcsú pillanataiban, hogy nagy volt mindig és mindenütt. Mint történelmi nagyságra tekintettünk reá már életében s most már, midőn a nagy harcot megharcolta diadallal, hitét megtartotta példát adva, erősen hisszük, hogy eltétetett számára az örökélet koronája. Lelke előtt megnyilt a mennyország kapuja, neve bevonult Erdély magyarságának s unitárius egyházunknak a történelmébe, „eszmévé finomult“ lénye bizonyára érzi, hogy az igazak fénylenek, mint a nap, Atyjoknak országában. S mi e koporsó mellett állva, mintha hallanók a megdicsőítés szavát: „Jól vagyon, jó és hív szolgám . . . menj be a te Uradnak örömébe“.

Megdicsőült lelke és emléke előtt leborulva fogadást teszünk, hogy szelleméhez és tanításaihoz örökre hívek maradunk.

Imádkozva kérjük a Gondviselést, hogy a gyászoló családnak nyújtson vigasztalást s unitárius egyházunkat óvja és védje s adjon az elköltözött főpásztor nagy egyéniségéhez méltó utódot.

Emléke áldva lesz tőlünk, legyen áldott mindörökké.

Dr. Kiss Elek *theol. akad. tanár és dékán a Magyar Unitárius Theol. Akadémia nevében.*

Itt, a pálmák között, csendesen pihen néhai Ferencz József püspök urunknak öregségében törékennyé vált teste, porhüvelye annak a szellemnek, amely méltóképen és merészen követte a názáreti próféta lelki tanításait.

Jézus is egykoron ott járkált a pálmafák között, a szép Jordán völgyében, a galileai tengeren, a hegyek szikláin s a völgyek lankáin és álmodozott és tanított az embertestvéri szeretetről s az élet és lélek örökértékéről, az örökélet reményével, az örökélet hitéről. Szomorú, elnyomatott nemzetének bús életében, a sötét éjszakában magasraemelt világító szövétnek volt: a világ világossága . . . Jézusnak tanítása, hite, reménye s gyönyörű emberi élete.

Benne testet öltött, hivatását élte meg az emberiség legnagyobb prófétai szelleme s ő eszményképe lett a tökéletességre törekvő embernek. Soha-sem csüggedt, mindig remélt s állandóan hitt a lélek örökéletében . . .

. . . A XVI. században föléledt unitárizmus megérzi az evangéliumok gyógyító hatását, üdítő, frissítő erejét s észreveszi, hogy magukban az evangéliumokban található meg Jézus igazi tanítása hatásának titka s lelkének hamisítatlan nagysága.

Unitárius theologiánk e szellemnek, a Dávid Ferenc lelkének, szellemének volt mindég örököse s a modern életben a tudós emberek százaival egyetemben iparkodott rávilágítani Jézus evangéliumi emberi nagyságára s lelkénél fogva Istenfiúságára.

Néhai püspök urunk hosszú időn át volt tanára e theologiai intézménynek s ennek kebelében és azon kivül is sokban járult hozzá ahhoz, hogy mi, mai nemzedék, tisztán, elfogulatlanul szemlélhessük Jézus bámulatos alakját s tiszta, mocsoktalan vallás-erkölcsi tanításait.

Tanítását a halhatatlanságról, az örökélet tiszta hitéről.

Azért jöttünk ide mi tanárok és tanítványok e szomorú pil-

lanatban, hogy nagy elődeinkhez híven hirdessük a megszomorodott szíveknek az örökéletnek valóságát s figyelmeztessük síró testvéreinket arra, hogy amíg a csendes és nyugodt test álmokat álmodik e pálmafák között, a Dávid Ferenc örököseinek ama díszes templomában s majd az anyaföld édes kebelében: addig az Atyához visszaszállt lélek meg nem hal, élni fog örökkön-örökké . . .

Ne keseregjetek, ne sírjatok! A szív nemesen érezzen, a lélek hittel reméljen!

S amíg repül a légen át a magasbatörő lélek,
Ne búsulj testvér — szól a szív — te is élsz és én is élek.
Az élet — örökélet!

Dr. Gyalui Farkas *az Erdélyi Muzeum Egylet nevében.*

Kérem a Méltóságos Egyházi Tanács elnökségét és a Mélyen Tisztelt gyászoló családot, méltóztassék az Erd. Muz. Egylet legmélyebb és alázatos részvétét fogadni. Közel hetven esztendeje, hogy az elnyomatás idején, a hajnal első derengését az Erdélyi Muzeum Egylet megalapítása jelezte, mely gróf *Mikó* Imre, az erdélyi magyarság akkori vezérének fáradozásával, az erdélyi magyar társadalom alkotása volt. Az alapító gyűlésen ott volt a boldogult Püspök úr, mint korban fiatal, — mert lélekben mindvégig ifjú maradt. Résztvett tehát Ő is az alapítás munkájában. Élte végéig megmaradt egyesületünk tagjának, támogatójának, legrégibb tagunk volt. Midőn 1925-ben a történelmi átalakulás szükségét hozta annak, hogy az Erdélyi Muzeum Egylet átalakuljon, e közgyűlés elnöke Ferencz József Püspök úr volt. Lehetetlen volt meg nem illetődni és meghatottság nélkül nem gondolni e gyűlésen arra az összeköttetésre és összetartozásra, mely e két esemény által is Mikó Imre gróf és Ferencz József püspök között létesült.

Amint ez országrész története és Egyházának története megörökíti Ferencz József püspök nevét és munkáját, úgy az Egyesület is hálával és elismeréssel írta be annaleseibe. Mi pedig szívünkben őrizzük meg igaz kegyelettel, szeretettel és mély hálával Őt és emlékét.

Báró Huszár Pálné *a Romániai Magyar Nők Központi Titkársága nevében.*

Eljöttünk mi is, *a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának* kiküldöttei, hogy a méltóságos Igazgatótanácsnak, valamint a gyászoló családnak a Magyar Nők mély fájdalmát tolmácsoljuk Erdély Nagy Fiának halála felett.

Igérjük, hogy emlékét mindig mély kegyelettel és nagyrabecsüléssel fogjuk megőrízni és igyekezni fogunk, hogy mi, a mi kötelességeinket nemzetünkkel szemben épp oly híven teljesítsük, mint ahogyan Ő, fenkölt példájával mutatta minden alkalomkor, egy hosszu életen keresztül — mindig.

Kérjük a mélts. Igazgatótanács elnökségét, valamint a mélyen tisztelt gyászoló családot, fogadják újból szívből jövő legőszintébb részvétünket.

Dr. Veress Ferenc *egyet. tanár-elnök a Kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium nevében.*

A Kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium nemzetünk nagy gyászában teljes szívvel, lélekkel osztozik és a megboldogult nagy főpap elhunyta alkalmából legmélyebb részvétét fejezi ki.

Gálfi Lőrinc *theol. akad. tanár a Dávid Ferenc-Egylet nevében.*

A Dávid Ferenc-Egylet képviseletében jelentünk meg itt, hogy kifejezzük mi is részvétünket. Ennek az Egyletnek sok könnye húll ennél a nagy ravatalnál és még sokkal több tagjának sóhaja emelkedik ma az Egek Urához, azoknak a sóhaja, akik testileg nincsenek itt, de lelkileg velünk együtt gyászolnak. A Dávid Ferenc-Egylet több, mint negyven évvel ezelőtt alakult meg a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére, terjesztésére és az elhunyt egyházi fejedelem annak kezdettől fogva alapító tagja, odaadó munkása és

tiszteletbeli elnöke volt. Ezért nagy a mi gyászunk, mélyen érzett a mi veszteségünk és részvétünk. Amikor a tisztelet, a hála, az áldozat, az imádás, a szeretet meglankadott az emberek fiai között, mi ezeknek a mívelésére egyesültünk, nem, mint vezetők és hatalomra vágyók, hanem mint munkások, mint küzdők, szenvedők és áldozók. Ezért mi az elhunyt vezér emlékét is leghívebben őrizzük meg, mert az ő céljainak megvalósítására törekszünk odaadással és önfeláldozással.

Elhunyt nagy vezérünk élete egyik legnagyobb büszkeségének és dícsőségének tartotta és hírdette, hogy amikor az elmúlt század második felében az elnyomatás megszünése után országunkban és egész Európában felsütött a szabadság napja, ő támasztotta fel Dávid Ferencet, a vallási szabadságnak ezt a nagy vértanúját. Még most is fülemben csengenek csaknem négy évtizeddel ezelőtt az evangéliumból vett bíztató szavai: „Ne félj, kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy nektek adja az országot." Mi munkálunk tovább a feltámasztott vértanú lobogója alatt elhunyt vezérünk útmutatása szerint és ezzel őrizzük az ő emlékezetét Isten országának eljövetelére.

Váradi Aurél *a Magyar Unitárius Egyházkörök felügyelőgondnokai nevében.*

Egyházunk felügyelő gondnoki karának senioraként állok itt azzal a megbízással, hogy felejthetetlen emlékű püspökünk elhunyta alkalmából részvétünket tolmácsoljam. A Ferencz József nagy szellemének tartozó őszinteséggel vallom azonban be, hogy ennek a megbízásnak nem tudok eleget tenni. Úgy érzem ugyanis, hogy a gyásznak e komor óráiban nem nyílvánithatunk részvétet mi, kik a nagy vesztesség felett érzett fájdalomban magunk is részvétre szorulunk. Ehelyett az elköltözött nemes szelleméhez fohászkodva segítségért, megkísérlem egy más gondolatnak kifejezését és úgy érzem, hogy ez a gondolat a Ferencz József nagy egyéniségéhez méltóan csak az összhang gondolata lehet. Az ő élete maga volt az összhang képviselője és egyházi vezetésének főgondja mindenha az összhang megóvása volt. A róm. katholikusok egyházjogában nagyjelentőségű a „kleros és laos" megkülömböztetése,

melyen, mint sarkköveken épült fel az egyház alkotmánya. A mi egyházunk szelleme ezzel ellentétben éppen az egyházi és világi elem összhangzatos együttműködését tekinti egyháztársadalmunk legnevezetesebb alapjának, amint, a boldogult is ezt tekintette féltve őrzött jövőnk egyik biztosítékának.

Midőn tehát búcsuzunk az Ő földi poraitól és vigasztalást Istentől kérünk az Ő mélyen megszomorodott családjának, legyen szabad egyúttal azt a kérést intéznünk a Méltóságos és Főtisztelendő Elnökséghez, hogy a Ferencz József nagy egyéniségének e részben is példát mutató nemes hagyományát megbecsűlve, minden gondját fordítsa arra, hogy egyházunk különböző szervei között az összhang fennmaradjon, sőt, mint jövőnk legerősebb támasza, minden erkölcsi biztosítékkal körülbástyáztassék.

Ez óhajtól vezetetten kérjük Isten vigasztalását és áldását az immár égbe röppent nagy lélek által árván maradott családjára és Egyházunkra.

Gálfalvi Samu *igazgató a székelykeresztúri főgimnázium nevében.*

Méltóságos Elnökség!

A székelykeresztúri unitárius főgimnázium elöljárósága, tanárai és ifjusága nevében borulok le az elköltözött nagy lélek dicső emléke előtt. Mi egy virágos kertnek vagyunk gondozói, amelyben ma minden virág szírmait bevonva, bánatosan hajtja le fejét, mert lehanyatlott az a nap, mely eddig illatot és színt kölcsönzött a lelkek világának.

Eltávozott nagy püspökünk, lelki Atyánk! A sors és öreg korod nem engedte, hogy a fiatalabb gyermeket, intézetünket, új ruhájában, melyet a Te bölcs kormányzásod idején nyert, megláthasd; és ime mi most egy fájdalomtól vérző szivet hoztunk ide és tartunk fel hozzád s kérünk, terjeszd ki föléje szellemkezeidet és áldd, óh áldd meg, hiszen Ő is a Te gyermeked volt!

Legyen csendes pihenése a sokat szenvedett, megtört testnek, s vigasztalás és Isten végzésében megnyugvás az árván maradt, fájó lelkeknek.

Lőrinczy Dénes *esperes-lelkész Torda—Torockó—Jára vidéke unitárius magyarságának nevében.*

Torda nemes városának, Torockó kies völgyének, Jára vidékének és az Aranyosszék unitárius magyarságának nevében jelentünk meg gyásszal borított ősi templomunkban, hogy meghajtsuk magunkat nagy Püspökünk koporsója előtt s hogy fájdalommal hódoljunk áldott lelkü egyházfejedelmünk megdícsőült szellemének. Még négy hónapja sincs, hogy legutóbbi Főtanácsunk alkalmával Torockó ifjúságának színes, festői ruhába öltözött képviseletét elvezettem volt az akkor még boldog püspöki rezidenciába. Akkor a még élő, munkás, öreg testben is ifjúlelkü Püspököt üdvözöltük... és most — kimondani is oly megdöbbentő — néma koporsójára kell letennünk hálánk, kegyeletünk, szent emlékezésünk könnyektől öntözött koszorúját.

Most is fülembe csengenek a főpásztor szeretetteljes szívéből, ihletett ajkára fakadt meleg szavak: „Én népem, torockói gyermekeim! Mennyire szeretlek titeket, szeretnélek mindnyájatokat keblemre ölelni, szeretnék még egyszer hozzátok elmenni.“ És tényleg az egyik közel álló nőt megölelte e szavakkal: „Hazamenvén, ölelj meg mindenkit az én nevemben.“

Valóban, mi, aranyosköri unitáriusok, nemcsak földrajzilag, hanem érzelmileg is legközelebb éreztük magunkat az Ő nagy szívéhez. Talán a legtöbbször éreztük az ő meleg szíve dobogását, legtöbbször láttuk lángoló lelkének fénysugárait. Két egyházközségünk: a tordai és torockói közvetlen püspöki vizsgálat alatt állván, gyakran volt szerencsés alkalmunk hódoló tisztelettel, mélységes szeretettel fogadni egyházkörünk területén. Kivételes helyzetünknél fogva többször láttuk az Ő régi prófétákra emlékeztető nemesi daliás alakját, élveztük lángoló szónoklatainak magával ragadó varázs hatását.

Ezért a fájdalom is többszörös mértékben jut nekünk osztályrészül, a veszteség is nagyobb súllyal nehezedik reánk. Vigasztalást csak abban a hitben keresünk és találunk, amelyet Ő is hittel és meggyőző erővel hirdetett, hogy az emberi lélek és annak isteni tulajdonai nem halnak meg. A szeretet, a jóság, a hűség, az önfeláldozó készség egy magasabb létben, egy fensőbb és tisztább világban tovább halad és él, tovább munkálkodik, hiszen szeret, remél. Mi hisszük, hogy az a nagy és nemes lélek, mely a földi porból eltávozott, abból az ismeretlen világból is hinteni fogja

reánk áldó sugarait s vezetni fog minket és Egyházunkat az általa megjelölt helyes úton és nemes irányban.

Fogadja a mélyen tisztelt gyászoló család és a méltóságos elnökség mélyen érzett fájdalmunk, búbánatunk és osztozó részvétünk őszinte kifejezését. A család találjon vigasztalást az isteni gondviselés hitében és abban a könnyek közt is boldogító tudatban, hogy ez a nagyszivű és fényes lelkű ember oly sokáig az övé volt. Mi pedig imádkozzunk azért s magunk is legyünk azon, hogy az Isten adjon méltó utódot a Ferencz József üresen maradt püspöki székébe.

Távírati és levélbeli kondoleálások.*

(Érkezésük sorrendjében.)

A régenstanács távirata (magyar fordításban):

Boros püspökhelyettes, Cluj.

Kérjük, közölje az unitárius vallás híveivel részvétünket érdemes püspökük halálakor. *Miron, Buzdugan.*

Christea Miron gör. keleti patriarcha távírata (magyar fordításban):

Boros püspökhelyettes, Cluj.

Fogadják részvétemet az ősz püspök halála alkalmával.
Miron, patriarcha.

(Magyar fordítás.)

Ferencz József püspök úr haláláról értesülvén, kérem, fogadják legőszintébb részvétnyilatkozatom kifejezését.
Duca, belügyminiszter.

Mély fájdalommal értesültem az Unitárius Egyház nagynevű, érdemes és kitünő püspökének haláláról. A temetésen Paclişeanu kisebbségi kultuszállamtitkár által képviseltetni fogom magamat.
Lăpedatu, miniszter.

Fogadják legmélyebb részvétemnek nyilvánítását kiváló püspöküknek, a nagy egyházi vezérnek és jó román állampolgárnak elhunyta alkalmából. *Dr. Angelescu*, miniszter.

Kapcsolatban a 384/1928. sz. átírattal, mellyel tudatták velünk, hogy Ferencz József, az Unitárius Egyház boldogult Püspöke, az örökkévalóságba költözött, kérjük legmélyebben érzett részvétnyil-

* A több, mint 300 kondoleáló-távírat és levél közül, helyszűke miatt, csak nehányat közölhetünk. *Szerk.*

vánításunkat elfogadni ezen kiváló és tiszteletreméltó Püspök elvesztése alkalmával, aki hosszú évtizedeken át annyi méltósággal vezette az Unitárius Egyházat.

Isten nyugosztalja Szentjeivel.

Sibiu, 1928 febr. 26. *V. Stan,* gör. keleti érseki helytartó.

Az elszenderült Ferencz József püspök halálának alkalmával kérem elfogadni részvétünk kifejezését, melyet Önökkel közlünk, úgy főtisztelendő Püspökünk, a Káptalan, mint a püspöki Consistorium nevében.

Gherla, az 1928 márc. 3-án tartott consistoriumi ülésből.

Octavian Domide, gör. kel. püspöki helynök.

F. év febr. hó 19-én kelt 384. sz. becses átíratából mély fájdalommal vettem tudomásul, hogy f. év febr. 19-én Őméltósága Ferencz József, az Unitárius Egyház érdemes és tiszteletreméltó Püspöke, a Senatus volt tagja, a Román Koronarend tulajdonosa és tisztje, meghalt.

Sajnáljuk, hogy a nagy Halott temetésén személyesen nem vehetünk részt, mivel hivatalos kötelességek arra kényszerítenek, hogy holnap elhagyjuk székhelyünket.

Részvétünknek és az Egyház, melyet alázattal őrizünk, részvétének tolmácsolásával megbíztam Tisztelendő Tanácsosainkat: Andrei Ludu-t és Laurenţiu Curea-t, akik személyesen meg fognak jelenni az Önök templomában f. év febr. hó 22-én 10 és 12 óra között, valamint ugyanaz nap d. u. 3 órakor végbemenő temetésen is, amikor a gyász jeléül katedrálisunk harangjai meg fognak szólalni.

Cluj, 1928 febr. 20.

Nicolae Ivan, gör. kel. püspök.

Alba-Iulia és Făgăraş görög katholikus érseki Consistoriuma közli fájdalomérzését, amelyet annyira érez az Unitárius Egyház igen Tisztelt Consistoriuma Ferencz József tisztelt Főpásztora halálának alkalmával, aki az örökkévalóságba költözött.

Kéri egyúttal elfogadni az ő legmélyebben érzett részvétét.

Blaj, az 1928 febr. 25-én tartott consistoriumi üléséből.

Dr. Ambrosiu Chetianu, püspöki helynök.

Keresztényi bánattal tudtam meg f. év febr. hó 19-én kelt 384/1928. sz. becses átíratukból a romániai Unitárius Egyház tisz-

teletreméltó agg főpásztorának elhunytát. Annak a 25 évnek lefolyása alatt, amióta cluji esperesi minőségemben a most jobblétre szenderült Ferencz Józsefet ismerni szerencsém volt, gyakorta volt alkalmam becsülni az összes cluji papok ezen Nesztorának bölcsességét és gyöngédségét, amelyre mindig hódolattal tekintettem. Kérem Önöket, szíveskedjenek részemről, valamint Egyházközségünk részéről is tiszteletteljes részvétünket fogadni, egyúttal azt az értesítést is, hogy Egyházunk — távollétemben, mert ma Bukarestbe kell utaznom — a temetés aktusánál három tagú bizottsággal lesz képviselve.

Isten adjon az elhunytnak nyugodalmat és a fájdalomtelt övéinek lelki vigasztalást.

Cluji esperesi hivatal.

Cluj, 1928 febr. 20. *Dr. Elie Dăianu*, gör. kath. esperes.

Őszinte fájdalommal értesültem az Unitárius Egyház nagynevű, érdemdús vezérének, Ferencz József úr őméltóságának elhunytáról. Kérem az Igazgató Tanácsot, fogadja legőszintébb részvétem kifejezését. *Maniu Gyula.*

Az erdélyi magyar egyházfők szeretett Nestorának elhunytát testvéri részvéttel gyászoljuk.

Nagyvárad. *Sulyok István*, ref. püspök.

Az evangelikus országos egyház fájdalmas részvéttel vett tudomást a főtisztelendő úr elhunytáról és Isten oltalmába ajánlja az unitárius testvéregyházat.

Nagyszeben. *Teutsch*, püspök.

Tiszteletreméltó püspökük, Ferencz József halála alkalmából őszinte mély részvétét nyilvánítja.

Temesvár. *Pacha Ágoston*, róm. kath. püspök.

Egyházuk fejének halálával ért fájdalmas gyászukban az Úr vigasztalását kérve osztozik

Nagyvárad. *Mayer*, róm. kath. apostoli kormányzó.

Egyházunk fejedelmét mélységes fájdalommal siratja az egész unitárius vallásközönség. Ezek között mi is lelki hódolattal állunk meg a nagy püspök ravatalánál s hálát adunk Istennek, hogy kegyelméből hosszú időn át lehetett a mi vezérünk, szó, gondolat és tett nemes versenyében diadalmas prófétánk.

A Magyarországi Unitárius Egyház nevében igaz részvéttel

Budapest. *Józan Miklós*, püspöki vikárius.

Mély fájdalommal értesültünk a nemes patriarcha gyászos elhunytáról; s egyháztörténelmi alakját kegyelettel szemlélve, az unitárius egyháznak a Dunamelléki református egyházkerület nevében őszinte részvétünket fejezzük ki.

Budapest. *Ravasz László*, püspök.

Méltóságos Képviselő Tanács!

Mély fájdalommal és őszinte részvéttel vettük Ferencz József püspök úr elhunytáról szóló értesítésüket.

Tisztelettel közöljük, hogy Igazgató Tanácsunk az első hír vétele után Kolozsvárt az összes egyházi épületekre kitüzette a gyászlobogót.

Intézkedtünk aziránt, hogy Kolozsvárt a temetésig mindennap délben és a temetés ideje alatt templomainkban harangozzanak.

Részvétnyilatkozatunk céljából Igazgató Tanácsunk és egyházi intézményeink vezetői szerdán d. e. 10 órakor fognak megjelenni a templomban.

A kolozsvári református theologia ifjúsága, a református fiúgimnázium nyolc osztálya, a Leánygimnázium négy felsőbb osztálya tanáraik vezetése mellett testületileg fognak kivonulni a temetésre.

Igazgató Tanácsunk az erdélyi református egyházkerület nevében koszorút helyez a ravatalra és a Ferencz József-alapra 2000 leut utal ki kerületi pénztárunknál.

Tisztelettel kérjük, hogy a gyászszertartás alatt részünkre 20 helyet méltóztassanak fenntartani.

Fogadja a Méltóságos Képviselő Tanács kiváló tiszteletünk nyilvánítását.

Erdélyi református egyházkerület Igazgató Tanácsa.

Vásárhelyi János, püspökhelyettes, elnök.

Almási, előadó tanácsos.

Az erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsa nevében *br. Jósika Gábor* világi elnök táviratilag kondoleált:

Megilletődéssel értesültünk nagynevű, boldogemlékű püspökük elhunytáról. A nagy halott iránt érzett mély kegyelettel jelentjük be a méltóságos Képviselőtanácsnak, hogy a szerdán délután három órára kitűzött temetésen igazgatótanácsunk testületileg óhajtja magát képviseltetni . . .

Az erdélyi róm. kath. egyház nevében *Mailáth* püspök kondoleált a kolozsvári róm. kath. egyházközséghez intézett alábbi távíratában:

„Mély és őszinte fájdalommal értesültem Ferencz József unitárius püspök haláláról s kérem a temetési szertartáson való képviseltetésemet, amelyre legnagyobb fájdalmamra nem mehetek el, akadályoztatásom miatt. Kérem fejezzék ki nevemben a gyászoló családnak is legmélyebb részvétemet."

A kolozsvári neolog zsidó hitközség vezetősége az alábbiakban fejezte ki együttérzését:

„Mélyen megrendülve azon súlyos és pótolhatatlan veszteségtől, mely Önöket és minden unitárius hívőt a nemeslelkű és fenkölt gondolkozású püspöküknek elhalálozásával érte, fogadják ezúton is legőszintébb részvétünk és együttérzésünk kifejezését. Egyben tisztelettel bejelentjük, hogy hitközségünk képviseletében dr. Eisler Mátyás főrabbi úr, Szenes Károly alelnök és Székely Viktor elöljáró urak fogják hitközségünk részvétét a gyászoló családnak és az Egyház Képviselőtanácsának kifejezni és a végtisztességen résztvenni.

Agg püspökük haláláról részvéttel értesültem. Vele magyarságunk oszlopa dölt ki. Imádkozunk.

Boromissza Tibor, szatmári róm. kath. püspök.

A nemes főpapnak és nagyszerű embernek, Ferencz József püspöknek, emlékét igaz kegyelettel áldja

Dr. Kecskeméti főrabbi (Nagyvárad).

Nagynevü püspökük elvesztése felett érzett gyászukban őszinte szívvel vesz részt a magyarországi református egyház nevében az egyetemes konvent elnöksége.

Balthazár Dezső, püspök. *Dokus Ernő,* főgondnok.

Ferencz József nagyérdemű unitárius püspök úr, volt kedves képviselőtársam kimúlta fölötti őszinte fájdalmamat óhajtottam kifejezni.

Dr. Berzeviczy Albert,
a Magyar Tud. Akadémia
és a Kisfaludy-Társaság elnöke.

Mélyen meghatott az igen tisztelt Tanács gyászjelentése, mely szerint az Unitárius Egyháznak új korszakot megnyitó püspöke, nemzetének a legsúlyosabb viszonyok közt is bátor, hű őrállója, a társadalomnak szeretettel építő egyik vezérférfia — áldásos életét itt e földön befejezte, úgy azonban, hogy halála által megdícsőülten tovább is éljen egyháza, nemzete történetében, tisztelőinek szívében.

Majdnem 60 éves bensőséges viszony köt engem a boldogultnak személyéhez. Lipcsében a Protestáns Egylet közgyülése alkalmával, amelyen Ő és Simén Domokos képviselték az Unitárius Egyházat s amelyen én is részt vehettem — itt egyesültek lelkeink az ott megnyilatkozó szabad szellem erejében, különösen Lang Henrik zürichi lelkész beszédének hatása alatt. Ő és Simén Domokos voltak, akik engem 1876-ban tanulmányútam alkalmával Kolozsvárt közelebb bevezettek az Unitárius Egyháznak és intézményeinek szellemébe. S ugyancsak Ő volt az, aki — midőn engem a kormány kiutasított — helybenmaradásra hivott fel theologiai tanári állás felajánlásával.

Hálás szívemben őrzöm az Ő emlékét!

Legyen az ő élete, mely a szeretet erejében a halál fölött is győzedelmeskedik, egyházának, nemzetének erőforrása! s így áldott az ő emlékezete! *Dr. Schneller István.*

Budapest.

Patriarchális korban elhunyt püspökük elvesztése felett érzett fájdalmukban őszinte részvéttel osztozik a magyarhoni evangélikus egyetemes Egyház. *Br. Radvánszky Albert,*

Budapest. egyetemes felügyelő.

Boldogemlékezetű Ferencz József püspök úr halála feletti mélységes részvétemnek a gyászoló család előtt még a haláleset napján kifejezést adtam s gondoskodtam úgy személyem, mint egyházkerületem képviseletéről a temetés alkalmával. Sajnos, azonban személyesen nem vehettem részt azon, mivel — részben épen a megboldogult Püspök úr fölkérésére is — egyházam és a magyar protestáns egyházak érdekében Bucureştiben kellett tartózkodnom

a készülő kultusztörvény ügyében folytatott tárgyalások miatt. Most néhány napra megszakítva e tárgyalásokat, haza tértem s mielőtt vissza kellene mennem, úgy érzem, lelkemszerinti kötelességem írásban is tolmácsolni a Főtiszteletű és Méltóságos Elnökség előtt az Unitárius Egyház mély gyászában való őszinte testvéri részvétemet. A nagy halott emlékezetét hálás kegyelettel fogom mindenkor őrizni, halhatatlan lelkének üdvéért könyörgök az Úrhoz és kérem Őt, hogy egyházukat és annak híveit a Ferencz József püspök szellemével tegye továbbra is áldottá és gazdaggá s rendeljen méltó utódot egyházuk pásztorolására az elpihent agg vezér után.

Kolozsvár. *Dr. Makkai Sándor,* erdélyi ref. püspök.

Az erdélyi-fehérvári székeskáptalan határozata értelmében, őszinte kegyelettel tolmácsolom a székeskáptalan mély részvétét Isten- és emberszeretettől mélyen áthatott nagylelkű, jóságos és tudós főpásztoruknak, Ferencz József Őméltóságának elhalálozása felett.

Az elhunyt főpásztor mélységes hittel, bölcsességgel és erős magyarsággal tündökölt egyháza élén. Kegyelettel adózunk emlékének és szívből kérjük a jóságos Istent, adjon az Unitárius Egyháznak ismét ilyen fenkölt szellemű, ilyen nemes szívű, ilyen nagyhitű főpásztort, ki a magyarság soraiban a nagy Ferencz József elhalálozásával támadt veszteséget hozzá méltóképpen tudja pótolni.

Gyulafehérvár. *Zomora Dániel,* nagyprépost,
püspökhelyettes.

A szatmári székeskáptalan nevében és megbízásából igaz szívvel adok kifejezést az őszinte részvétnek, mit a mindenki által mélyen tisztelt Püspökük, Ferencz József elhunyta fölött érezünk.

Fájdalmukban osztozunk. Valóban: „Az Igaznak emlékezete áldott".

Szatmár. *Szabó István,* nagyprépost.

Mély megrendüléssel értesültem a gyászos hírről, hogy Főtisztelendő és Méltóságos Ferencz József püspök elhunyt.

A Magyar Unitárius Egyház fájdalmas gyászában igaz részvéttel osztozunk.

Gr. Klebelsberg Kunó,
Budapest. magyar vallás- és közokt. miniszter.

Mély megilletődéssel vettük a hírt kilyéni Ferencz József püspök úr elhunytáról, kivel közéletünk egyik legkíválóbb, tiszteletreméltó patriarchális férfiát vesztette.

Kérem, fogadják a Csanádi Székeskáptalan őszinte mély részvétét.

Temesvár. *Blaskovics Ferenc,* nagyprépost.

Istenben boldogúlt apostoli lelkű főpásztoruk, Méltóságos és Főtisztelendő kilyéni Ferencz József püspök úr elhunytával Egyházukat ért mély gyászban a nagyváradi l. szert. Székeskáptalan őszinte, mély részvéttel osztozik.

Nagyvárad. *Dr. Karácsonyi János,* nagyprépost.

Az Angol Unitárius Társulat Elnökétől.

Levanto, Olaszország. 1928. Febr. 23.

Dr. Boros György úrnak,
a magyar Unitárius Egyház főjegyzőjének.

Kedves Barátom!

Mély sajnálattal értesültem Dr. Mellone leveléből, hogy az én mélyen tisztelt barátom, az Önök érdemes püspöke, meghalt. Sietve ragadom meg az első alkalmat, hogy kifejezzem nemcsak a magam, hanem a Britt és külföldi unitáriusok mély részvétét erdélyi unitárius testvéreink előtt. Ez a veszteség érinti a haladó vallás ügyét az egész világon, de különösen sújtja az összes unitáriusságnak nemcsak a Britt-szigeteken, hanem a dominiumokban is minden tagját. Meg vagyok győződve, hogy hasonló érzelem hatja át amerikai testvéreinket is, de az ők nevükben szólnom nem vagyok fölhatalmazva. Mint a Britt és külföldi Unitárius Társulat elnöke, ámbár jelenleg külföldön tartózkodom és nem vagyok érintkezésben híveinkkel, teljesen meg vagyok győződve, hogy ők is nagy tisztelettel viseltetnek az Önök nagyrabecsült és tiszteletreméltó püspökük emléke és munkássága iránt.

Ennek a munkának meg fog látszani a hatása a jövő nemzedékeken is, s az emlékét mindig élénken fogják emlegetni, tisztelni, mint megbecsülhetetlen értékű hagyatékot, mely nemcsak a most élőkre, hanem a következő nemzedékekre is kiterjed.

Felhasználom ezt az alkalmat, habár azt gondolom, hogy méltóbban kellene megemlékeznem és kifejezést adnom annak a nagy hálának, amellyel az isteni gondviselés iránt tartozunk, hogy

ilyen nemes lélekkel és olyan kitünő sikerekkel ajándékozta meg szent ügyünket.

Fogadják el kedves hittestvéreim, a Consistórium érdemes tagjai, az én legőszintébb részvétem és jókívánataim kifejezését. Kérem a jó Istent, segítse meg, hogy egyházunk életének ebben a nehéz helyzetében bölcs előrelátással intézhessék az egyház ügyeit arra a legfőbb célra törekedvén, hogy az unitárius-ügy érdekei a legjobb módon elősegíttessenek.

Őszinte tisztelettel:

Street J. C.

a Britt és külföldi Unitárius Társulat elnöke.

Bár hálátlanság Isten iránt, ha egy közel százéves életkor lezáródása alkalmával panaszra nyitjuk ki szájunkat: még sem tudunk fájdalom nélkül gondolni arra, hogy a Mindenható, Ferencz József püspök úr Őméltóságát küldetéséből visszaszólította.

Talán azért van ez, mert nemcsak nálunk, hanem minden országban a tapasztalásokban gazdagok, az ítéletalkotásokban bölcsek, az akarat kormányzásában fegyelmezettek, az emberiség tökéletesedéséért szeretettel munkálkodók száma észrevehetően fogy s érezzük, hogy egynek elvesztése is, nehezen pótolható.

Mély megilletődéssel vettem Őméltósága elhunytának elszomorító hírét s minthogy részvétemnek egyszerű közlése nem fejezte volna ki — vágyaim szerint — hódoló tiszteletemet a Magyar Unitárius Egyház nagy halottja iránt, vártam addig, amig a Főtisztelendő Képviselő Tanácsnak azt is jelenthetem, hogy a Ferencz József emlékalap javára ezer lejt utalványozhatok.

Isten végtelen kegyelme óvja meg a Magyar Unitárius Egyház Főtisztelendő Képviselő Tanácsát, az Egyház minden hívét s mindnyájunkat újabb csapástól.

Budapest. *Dr. Ilosvay Lajos, ny. államtitkár.*

Mély megilletődéssel vettem a gyászjelentést, amely Főtisztelendő és Méltóságos kilyéni Ferencz József unitárius püspök úr elhunytáról értesít. A megboldogult, aki majdnem háromnegyed századon át, mint lelkész és több, mint félszázadon át mint püspök szolgálta egyházát, az Úr kiváltságosai közé tartozott, kiben az ő kegyelmét bizonyította meg. Most, amikor patriarchai korban elhívta magához, mély hálával gondolhatunk csak az isteni kegye-

lemre, mely őt a Magyar Unitárius Egyház vezető állásába elhíván, ebben oly hosszú időn keresztül testi és lelki erőben engedte működni. Fogadja a Méltóságos Képviselő Tanács és fogadják az Unitárius Egyház egyeteme és összes intézményei a nagy kormányzó elhunyta alkalmából úgy a magam, mint a dunántúli ref. egyházkerület nevében őszinte részvétünk kifejezését.

Budapest. *Dr. Antal Géza,* püspök.

Kilyéni Ferencz József püspök úr Őméltósága szomorú halálával a Magyar Unitárius Egyházat ért mély gyász felett magam és a szegedi Magyar Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanácsa nevében őszinte részvétemet fejezem ki.

Issekutz Béla, e. i. Rector.

Őszinte és mély részvéttel értesültünk arról a súlyos és fájdalmas veszteségről, amely a Magyar Unitárius Egyházat Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József unitárius püspök úr halálával érte.

Szívből átérezzük az Unitárius Egyház mély gyászát és fájdalmát a patriarcha-kort ért kiváló püspökének és vezérének elhunyta alkalmával. Átérezzük a magyarság nagy veszteségét is, amelyet faja kimagasló fiának halálával szenvedett.

E tudattól áthatva, mély tisztelettel kérem Főtisztelendő püspöki helynök Urat, méltóztassék őszinte és mély részvétünk nyilvánítását fogadni és ezt az Egyház Képviselő Tanácsának is tudomására juttatni.

A magam és a magyar kegyes-tanítórend igaz részvétének ismételt kifejezésével — —

Budapest. *Szölgyény János,* h. rendfőnök.

Mély részvéttel vettem a gyászos hírt Ferencz József unitárius püspök gyászos elhunytáról.

Fogadja az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa és Egyházegyeteme úgy a magam, mint a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületünk őszintén érzett részvétének kifejezését.

Patriarchai kort megért, érdemekben gazdag, épitő-munka áldásos eredményeit maga után hagyó kiváló főpásztor előtt őszinte tisztelettel hajlunk meg s közös veszteségnek érezzük jobb hazába térését. Emlékét mindenkor kegyelettel fogjuk megőrizni.

Fogadja az Unitárius Egyház mégegyszer őszintén érzett rész-

vétünk kifejezését s egyben azon imádságszerű óhajtásunk nyilvánítását, hogy a jó Isten kegyelméből adjon a hűséges vezér helyébe új vezért, ki erős kézzel megőrizze és tovább gyümölcsöztesse a nagynevű előd munkás életének eredményeit.

Szombathely. *Kapi Béla,* püspök.

Méltóságos Asszonyom!

Nagyérdemű, köztiszteletben álló Férjének, régi kedves Barátomnak elhunytáról mély megilletődéssel értesültem.

Sokszor találkoztam Vele, mint kultuszminiszter, később pedig, mint a főrendiház tagja és elnöke s minden egyes ily alkalommal nagy tudása, higgadt és közvetlen egyénisége iránt őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem csak növekedett. Egyháza javára szentelt hosszúranyuló életének munkássága maradandó alkotásokkal hírdeti érdemeit s most, hogy a fájdalmas elválás pillanata bekövetkezett, szinte emberfeletti feladatok elé állítja azt, ki helyére lép.

Nagyrabecsült Barátom nemes emlékét kegyelettel őrzöm s Méltóságos Asszonyom mélységes gyászában legőszintébb részvétemmel osztozom.

Budapest, 1928. évi febr. hó 20-án. Kezeit csókolja

Báró Wlassits Gyula,
a magyarországi felsőház elnöke.

Méltóságos Asszonyom!

Mélységes fájdalommal, meghatva értesültem őszinte nagyrabecsüléssel tisztelt és szeretett barátomnak, Ferencz József unitárius püspök úrnak haláláról. Sürgönyileg már megkerestem kolozsvári plébánosomat, hogy úgy az egyházi elöljáróság, mint a gyászoló család előtt kifejezést adjon mélyen érzett részvétemnek s most ezt Méltóságos Asszonyom előtt e levélben is ki akarom fejezni.

Fájdalmas mindnyájunknak oly gerinces, önzetlen, jóságos egyéniségnek körünkből való távozása, aki széthulló társadalmunkban tiszteletet parancsoló egyéniség volt s aki irántam is mindig oly megértő és felemelő jóindulattal viseltetett. Kegyelettel is fogom megőrizni és imádságaimba foglalni emlékét.

Imádkozom elköltözött Józsi bácsink lelkéért s nagyon sajnálom, hogy a végső tisztességadásra személyesen el nem mehetek, mivel a temetés napja éppen hamvazó szerdára esik, mikor egyházi funkcióim székhelyemhez kötnek.

Imáimba foglalom a gyászoló család nagyrabecsült tagjait

is, hogy az isteni Gondviselés intézkedésében keresztény odaadással megnyugodva attól nyerjenek lelki írt és vigasztalást fájdalmunkra, aki az élet és halál úra és az élők és meghaltak szerető és gondviselő mennyei atyja.

Fogadja Méltóságos Asszony még egyszer együtt gyászoló őszinte részvétemnek s igaz nagyrabecsülésemnek tiszteletteljes kifejezését.

Gyulafehérvár. *Mailáth,* püspök.

Méltóságos Asszonyom!

Mélyen meghatva vettük szomorú hírét Ferencz József úr, unitárius püspök elhunytának. Az egyetlen egy örök Isten Őt patriarchai magas korral áldotta meg, nyugodt és boldog családi élettel. És ezen kivül világszerte élő híveinek, sok sok ismerősének, lelkes barátainak s az egész magyarságnak szeretete övezte ősz fejét. Én is egyik rajongója voltam s amikor utóljára láttam őt 1926. szeptemberében, az unitárius véndiákok megható találkozásán, az Alma Mater nevében mély megindulással hódoltam fenségesen nemes alakja előtt, amely most már az örökkévalóságból mosolyog le a mai és késői nemzedékre.

Én és feleségem megindult lélekkel ezúton közöljük mélységes részvétünket és szomorú szívvel osztozunk az agg és hű élettársnak keservében s az egész család szomorú gyászában: Árasszon az Úr jobbja szelid vigasztalást.

Én hálás szívvel őrzöm meg Ferencz József, az unitáriusok püspökének nevét és emlékét s örök büszkeségem az a kitüntetésem, hogy engem is barátjának nevezett s meleg kézszorításra méltatott.

Szomorú hódolattal

Arad. *dr. Barabás Béla,*
az egykori magyar delegatio volt elnöke
s az unitárius főtanodájának 53 év előtti
növendéke.

A Magyarhoni Országos Lutherszövetség választmánya igazi testvéries részvéttel vette tudomásul Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József püspök úr halálát. Osztozni kíván a Magyar Unitárius Egyház mélységes gyászában és ezért úgy határozott, hogy a legmélységesebb együttérzésről biztosítja a Magyar Unitárius Egyház egyetemét. Áldja néhai nagy püspökük emlékezetét és feljegyzi azok közé nevét, akikre a legtisztább kegyelettel néz és akik-

nek sírja felett meggyujtja a Krisztus jó vitézének és a puritán magyar léleknek kijáró hálának öröktüzét.

Budapest. *Dr. Kirchknopf Gusztáv,*
az Orsz. Lutherszöv. igazgatója,
theol. tanár.

Amerikai Unitárius Társulat.
1928. február 28.

Kedves Dr. Boros.

A Ferencz József püspök haláláról Dr. Csiki Gábortól kapott kábel értesítés mindnyájunkat nagyon megrázott. Természetes, hogy olyan korban, amilyenben a püspök volt, az ilyen hír nem lehetett váratlan és habár az ő elmulása mély fájdalmat okozott, mégis inkább a hála érzete lebegett előttünk, hogy ilyen hosszú és példányszerű életet élhetett. Közülünk azok, akik Erdélyben jártunk s különösen Dr. Cornish és én, akik többször is jártunk ott, valóban a személyes veszteség érzésével fogadtuk, mert senki sem lehetett benső kapcsolatban Ferencz püspökkel anélkül, hogy mély szeretettel ne vonzódott volna hozzá.

Mihelyt a kábel-tudósítás megérkezett, azonnal értesítettük a bostoni lapokat, amelyek aztán tovább adták a halál hírét. A következő napon, februárius 21-én az unitárius központi épületben Beacon Street 25. sz. emlékistentiszteletet tartottunk. A következő napon február 22-én a Washington születésnapja volt, nálunk nemzeti ünnep s ez indított arra, hogy inkább tartsuk meg a gyászemlékünnepet egy nappal a temetés előtt, mintsem a nemzeti ünnepet követő napon. Bostonban hamar elterjedt a halál híre az unitáriusok között, sőt a szomszédságból is oly sokan gyültek össze, hogy az Eliot-terem megtelt férfiakkal és nőkkel, akik a püspök emlékét megtisztelni gyültek össze.

Az istentiszteleten 7 lelkész vett részt, akik mindannyian nagy érdeklődéssel viseltetnek az erdélyi unitárius egyház iránt. Ezek ünnepi palástban és akadémiai jelvényben vonultak be a Társulat Eliot-Hall nevű termébe. A gyászistentisztelet „A mi Atyánk hite" c. templomi énekkel kezdődött. A bevezető fohászt Lewis F. R. lelkész mondotta, aki jelenleg a misszioi bizottság titkára, Ives Henrik, aki egy pár éve volt Erdélyben, Saunderson Henrik, aki nehány évvel ezelőtt Kolozsvárt a püspök vendége volt, alkalmi költeményeket olvastak föl. Weisz Frigyes, aki az Amerikai Unitárius Társulatnak utolsó hivatalos képviselője volt Erdélyben, olvasta

az alkalmas bibliai szöveget. Az imát Snow Sydney dr. mondotta, aki az erdélyi unitáriusok látogatására legelőször jelent meg. Dr. Shippen Jenő, aki a mult évben volt Erdélyben, valamint Dr. Snow tartották az emlékbeszédeket, melyekben megrajzolták a püspök szép jellemét és hosszú szolgálatának az egyház érdekében kifejtett eredményeit.

Az emlékistentisztelet végén mindezek a lelkészek dr. Cornish elnök vezetése alatt felvonultak a püspök képéhez, mely a Társulat épületének dísztermében foglal helyet. A gyülekezet kísérte őket s így hatalmas sereg alakult ki a teremben és a lépcsőkön. A kép előtt két hatalmas gyertya lobogott. Dr. Cornish koszorút helyezett a kép alá s miután a búcsúimát és áldást elmondotta, befejezésül az egész gyülekezet elénekelte a „Minden szentekért“ c. himnuszt. Ezen az ünnepélyen az összes amerikai unitárius szervezetek képviselői jelen voltak. Az Amerikai Unitárius Társulatot Dr. Cornish az elnök és majdnem az összes tisztviselők képviselték. A lelkészek bostoni társulatát Dr. Shippen, a lelkészi szövetséget titkára Weiss, a Cristian-Register c. lapot szerkesztője Dr. Dieffenbach, a misszióbizottságot titkára Lewis és számos tagja, a Tuffts theologiai iskolát, amely az Universalista egyházhoz tartozik, Auer tanár, a Connecticut völgyi konferenciát Ives, az Unitárius Történelmi Társulatot Foote lelkész, a Nők Szövetségét, a Világiak Ligáját, az Ifjusági Vallásos Egyesületet, a Tukkerman leány-akadémiát tisztviselői képviselték. Az Amerikai Unitárius Társulat volt elnöke Dr. Eliot, aki most az Arlington templom papja s így a Channing Elleri Vilmos utódja, személyesen jelent meg valamivel később, hogy kifejezze Ferencz József püspök iránti hódolatát és tiszteletét.

Dr. Cornish megbizásából küldöm ezt a rövid tudósítást a mi gyász emlékistentiszteletünkről, mert gondolom, hogy ez Önt, valamint a néhainak kolozsvári és más barátait érdekelni fogja.

Kérem fogadja legjobb kívánataim nyilvánítását

hű híve

Snow B. Sydney.

Az Amerikai Unitárius Társulat Igazgató Tanácsa f. évi március 13-án tartott ülésében Bostonban a következő határozatot hozta:

Az Amerikai Unitárius Társulat Igazgatósága, mély fájdalommal értesült, hogy utóbb tartott gyülése óta az erdélyi unitáriusok Főtisztelendő és Méltóságos püspöke, Ferencz József, meghalt.

Ezen szomorú hír vétele alkalmából az Igazgatóság szomorú kötelességének ismeri kifejezésre juttatni mély fájdalmát, hogy e szent életű ember, az ősi testvéregyház bölcs kormányzója, a magyar unitárius testvéreknek több évtizeden át szellemi vezére, a vallásszabadság szent ügyének nagy bajnoka, elhunyt. Az ő hosszú püspöki működése ideje alatt egyháza élvezte a béke áldásait és szenvedte a háborút és üldöztetés gyötrelmeit. Ferencz püspök minden körülmények között gondos körültekintéssel, bátor elszántsággal vezette az ügyeket és kivívta magának saját hívei tiszteletét és szeretetét és országa különböző népei és felekezetei becsülését. A háború sötét, súlyos viszonyai között és az azt követő még több próbát igénylő napokban Ferencz püspök, bár már öreg ember volt, a legnagyobb odaadással folytatta munkáját egyházáért, hazájáért és ezzel kivívta azt a nagy tiszteletet, amely egyenlő a hódolattal. Mi mint unitáriusok hálát adunk, hogy az isteni gondviselés megengedte nekünk egy szép pálya dicsőséges befejezését és, hogy nemcsak a mi hitbeli testvéreink, hanem Erdélynek minden fajú és vallású népe részesült az ő bölcsességének és befolyásának hosszú idő alatt kifejtett jótékonyságaiból.

Mi, mint az Amerikai Egyesült-Államok és Kanada unitárius egyházainak képviselő testülete ezennel kifejezzük a gyászoló család és a bánattal sujtott egyház iránt érzett rokonszenvünket. Mi érezzük az ők veszteségük és fájdalmuk mélységét és egyben magunk is büszkeséggel tekintünk vissza arra a nemesen megfutott pályára és az ő nagy és érdemdús szolgálataira. Mi, valamint nagybrittániai hitrokonaink is, az erdélyiekkel együtt a Ferencz püspök nevét az unitárius szentek sorozatában az elsők közé helyezzük, ahol róla mindig meg fognak emlékezni azok, akik a szabadságért és a testvériségért lelkesedve időről-időre keresni fogják a hit igazságait.

New-York és vidéke unitárius papi társulata.

Részvétnyilatkozat a New-Yorkban 1928. február 27-én összegyült new-yorki és vidéke unitárius papsága Ferencz József püspök iránt, mint nagy lelkivezér iránti tiszteletét a következő határozatban fejezte ki:

Miután Ferencz József az erdélyi unitárius egyház nagyrabecsült püspöke a püspöki székben 50 esztendeig folytatta szolgálatait, melyekkel hazáját és a szabadelvű vallást mindenütt elősegítette, immár befejezte munkásságát és élete 93-ik évében elnyerte jutalmát, ezennel elhatároztuk, hogy a New-York város és

a Közép-Államok városai unitárius papi Társulata nevében, amely 1928. február 27-én rendkivüli gyülését tartotta, rokonérzésünk az ő vezetése alatt álló egyháznak, a püspöki családnak, a főkonzistoriumnak az ők gyászuk alkalmából kifejeztessék.

Az amerikai unitáriusok a megboldogultat hosszú éveken át úgy tisztelték, mint a mi közös ügyünknek Erdélyben képviselőjét, az ő nevét mindannyian szeretettel emlegettük, mint hozzánk tartozót, a halálát saját személyes veszteségünknek érezzük és egyben örvendezünk azok felett a nagy eredmények felett, amelyeket ő megvalósított. Midőn az ő élete békés vége felé közeledett, úgy szerepelt, mint pilóta egyháza legsúlyosabb viszonyai között és mi méltányolni tudjuk az ő lelkes vezetése eredményeit. Azért bocsátjuk imánkat Istenhez, hogy a szükség idejében a nagy vezérhez méltó utód következzék.

Pacific Unitarian School For The Ministry.
Berkeley California. 1928. március 20.

Dr. Willbur M. E. levele Dr. Boros Györgyhöz.

Kedves Dr. Boros!

Nagy fájdalommal értesültünk Ferencz József püspök haláláról. Személyes ismeretségem és az a sűrű levelezés, amelyet az utóbbi 3 év alatt folytattunk és az a tény, hogy már két magyar ifjú volt a mi tanítványaink között, olyan bensőségessé tette a viszonyunkat, hogy mi mindnyájan személyes barátunknak tekintettük Őt. Az arcképe, melyet egyik előadói termünkben őrizünk, mindennap visszaidézi emlékünkben. Közelebbről emlékünnepélyt tartottunk a templomunkban az ő tiszteletére.

Mindnyájunk nevében kivánom nyilvánítni őszinte tiszteletünket, amelyet az ő jelleme és ügyünknek érdekében kifejtett nagy szolgálatai iránt éreztünk, valamint erdélyi testvéreink iránt érezett rokonszenvünk szerint vele szemben éreztettünk. Kérem, fejezze ki különös rokonszenvünket a püspökné asszonyság iránt.

Igaz híve
Willbur M. E. A. R. L.

Britt és Külföldi Unitárius Társulat.
London, 1928. március 19.

Kedves Dr. Boros!

Az alább következő határozatot, amelyet Ferencz József püspök halála alkalmából rokonszenve és részvéte jeléül a Társulatunk

végrehajtó-bizottsága hozott, van szerencsém közölni azzal a kéréssel, hogy terjessze az Egyházi Képviselő Tanács eleibe.

A Britt és Külföldi Unitárius Társulat Végrehajtó Comitéje fölhasználja a legelső gyülés alkalmát, melyet a Főtisztelendő és Méltóságos kilyéni Ferencz József halála után tartott, hogy kifejezze mély részvétét a halál fölött. Ezen részvét a tiszteletreméltó és szeretett püspöknek szól, aki a magyarországi és erdélyi unitárius egyházaknak 73 évig volt papi szolgálatában, melyből 52-őt az ő magas hivatalában töltött s amelynek erejénél fogva a Társulat minden tagja részéről kifejezi és bizonyságot tesz az ő személyes egyéniségéről, annak erejéről és szépségéről, az unitárius kereszténység érdekében kifejtett munkássága becséről, amely főképpen az ő hazájában nyilvánult meg, de egyben példája és hatása által érezhető volt mindenütt, valahol az unitárius hit nemes méltósága ismeretes.

Ezzel egyben kifejezzük a Consistorium és a magyarországi és erdélyi unitárius egyházak összes tagjai iránt érzett atyafiságos rokonszenvünket afölött a nagy veszteség fölött, amely érte kitünő vezérök elveszítése következtében. Ezzel kapcsolatban azt is kifejezésre juttatjuk, hogy jövőben még nagyobb súlyt fogunk helyezni arra a rokonszenvre, amelyet az ő élete folyamán és hatékony befolyása alatt éreztünk.

Kérjük az isteni gondviselést, hogy legyen az egyházon és annak tisztviselőin abban a fontos föladatban, hogy méltó utódot választhassanak, hogy folytathassa a Dávid Ferenc és a Ferencz József nyomdokán és irányitása szerint a mostani nehéz körülmények között a mi atyáink hitének tovább épitését.

Pecsét helye. Őszinte tisztelettel:

Mellone H. S.

A londoni postai Misszió és Unitárius Nők Uniója

a következő határozatot hozta:

A londoni központi Misszió Bizottsága siet kifejezésre juttatni a nagyrabecsült és szent életű Ferencz püspök halála fölött érzett fájdalmát s egyben megemlékezik arról a benső viszonyról, amelyben a néhai püspök ezen Társulat alapító elnökével Tagart Luciával az unitárius ügyek érdekében oly kitartással és egyetértéssel hosszú időn át működött. Ezennel kifejezzük az özvegy püspökné és a család többi tagjai iránt érzett mély részvétünket s ugyszintén a Consistorium, valamint az összes erdélyi és magyarországi egyházak vesztesége fölötti fájdalmunkat. *Hill Florence*, tiszt. titkár.

Kolozsvár, 1928 márc. 23.

Méltóságos E. K. Tanács!

Nem tagadom, jól esett fájó szívemnek az a meleg és őszinte részvét, mely a magyar unitárius Egyház K. Tanácsa, az Egyház intézményei és az egyes egyházközségek részéről megnyilvánult feledhetetlen Férjem elhunytával és különösen őszinte hálára köteleznek azon intézkedések, melyeket az E. K. Tanács tett szeretett Férjem érdemeinek és emlékének megörökitésére.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb veszteség a miénk, a mi fájdalmunkra és bánatunkra nincsen semmi vigasz.

Én, aki egy hosszú életen át az egész élet jó és balsorsa között mellette állottam, bizonyságot tehetek arról, hogy az Ő egész élete, lelkének minden gondolata, szívének minden dobbanása szeretett Egyházáé volt, annak jövőjéért, emelkedéséért és fejlődéséért küzdött, fáradott és dolgozott nemcsak az egyházi, hanem a társadalmi és politikai életben is és ha derűs volt, derűs volt azért, mert Egyházát virágozni látta és ha borus volt, borus volt azért, mert fellegeket látott vagy sejtett Egyháza egén.

Én megtörve adok hálát az Isteni Gondviselésnek azon kegyért, hogy megengedte, hogy egy hosszú életen keresztül hitvesi szeretettel és hűséggel oldala mellett lehettem és hálás köszönetemet nyilvánítom az egész Unitárius Egyháznak, annak minden egyes intézményének, egyházközségének és minden egyes tagjának, hogy szeretett Férjemet úgy életében, mint halálában a szeretet, tisztelet és közbecsűlés meleg sugaraival vették körűl.

Az Ő emlékét kegyelettel úgy fogjuk megőrizni, ha az Ő szelleme és lelke tovább fog élni az utódokban. Isten áldása legyen a Magyar Unitárius Egyházon!

Maradtam atyafiságos szeretettel
a Méltóságos E. K. Tanácsnak
Ferencz Józsefné,
sz. Gyérgyay Anna.

A temetés.

A temetési szertartás kezdetét d. u. 3 órára jelezte a rendezőség, de már jóval a kitűzött idő előtt gyülekezni kezdett a gyászoló közönség. A nagyméretű templom csak igen kis részét fogadhatta be annak a hatalmas embertömegnek, amely ellepte véges-végig a széles Kossuth Lajos-utcát. Csakhamar gyülekezni kezdtek a Kolozsvárt levő politikai s erkölcsi testületek, közintézmények képviselői. A részükre fenntartott helyekre egymásután vonultak fel Pop Danila tábornok-hadtestparancsnok, négy tábornok és tizenkét tiszt kíséretében. Dan Parten vármegyei prefektus, a város képviseletében Mihali Tivadar polgármester, kik a ravatal jobboldalán foglaltak helyet. Külön széksor volt felállítva a diplomáciai képviseletek számára, amelyen az angol, francia, német, olasz, magyar, csehszlovák és osztrák konzulátusok képviselői helyezkedtek el. A kormányt Paclişeanu kultuszállamtitkár képviselte. Mellette az erdélyi róm. kath. Státus vezetőségének képviselői, Balázs András dr. kanonok referens és Jósika Gábor báró világi elnök ültek. Az elsők között érkezett Sulyok István a királyhágómelléki református püspök és egyházkerülete főjegyzője. Sorra vonúltak be az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának tagjai, Vásárhelyi János püspökhelyettes-főjegyzővel az élükön, a református theologia tanári kara, Tavaszy Sándor dr. igazgatóval, a református egyházi főgondnoki kar Ugron Istvánnal, a református leányiskola főgondnoka, Bánffy Miklós gróf. A róm. kath. egyház részéről Hirschler József dr. prelátus, a Szent Ferenc-rend képviseletében P. Trefán Leonárd házfőnök és rendtársai; a piarista rend részéről Patay József dr. rendfőnök. Résztvettek a gyászszertartáson a gör. keleti egyház képviselői is Ivan püspök vezetésével és a görög katholikus egyház delegátusa. A magyar lutheránus egyházat Frint Lajos püspök képviselte több vezető egyéniséggel együtt, a kolozsvári lutheránus egyházközség kiküldötteit pedig Alberti lelkész vezette és a neológ és ortodox zsidó egyházközségek szintén képviseltették magukat. Néhány perccel három óra előtt érkezett az országos Magyar Párt elnöksége: Inczédy Joksman Ödön, ügyvezető-alelnök, Deák Gyula dr. főtitkár és Várady Aurél dr. Küldöttséggel képviseltette magát a Hangya-szövetkezet, Garda Kálmán ügyvezető-elnök, Müller Jenő dr. és Szentiványi Árpád dr. útján. Az első padban fentartott helyen fog-

laltak helyet az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjai Dózsa Endre elnökkel, az Emke vezetősége Sándor Józseffel, az Erdélyi Kárpát Egyesület küldöttsége. Mögöttük ültek a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara delegátusai, a Kisebbségi Ujságírószervezet kiküldöttjei, a Magyar Szinház vezetősége Janovics Jenő dr. igazgatóval élükön, az Erdélyi Gazdasági Egyesület, az Országos Magyar Dalosszövetség delegátusai és az összes jótékony nőegyesületek.

A gyászoló unitárius egyház összes szervei egyszerre vonultak fel. Legelől az Egyház Képviselő Tanács tagjai, Ferenczy Géza dr. és Szent-Iványi József dr. főgondnokokkal, Boros György dr. püspökhelyettessel az élén. Az esperesi testület, a lelkész kör tagjai, a theologia akadémia, a kollégium vezetősége és tanári kara, a Dávid Ferenc Egylet, a Nőkszövetségének összes tagjai, mindannyian gyászbaöltözötten, mélyen megrendülve helyezkedtek el az elveszített főpásztor ravatala körül.

Mély megilletődés fogott el a zsúfolásig megtelt templomban mindenkit, mikor a tekintet a ravatal baloldalán mély gyászban roskadt özvegy megtört alakjára esett, ki hatvanhét esztendőn keresztül a legtökéletesebb boldogságban, ideális családi életet élt a boldogult férjével, Erdély nagy halottjával, Ferencz Józseffel. A népes család apraja-nagyja övezte körül a megtört öregasszonyt, hogy az utolsó nagy fájdalmat elviselhetővé tegye.

A megrendítő gyász szárnyain egyszerre fölzendül az ének: — „Szomorúan sóhajt szívünk fel tehozzád jó Istenünk“ — a szemekből a könny kihull s a hatalmas embertábor egyszerre áll fel, hogy úgy intézze búcsúzó szavát az elköltözött főpásztorhoz.

Temetés a templomban.

Az örökszép zsoltár szárnyakat kap és igéitől megnehezednek a szívek, de ott ég a szomorú akkordok mögött a hit vigasztalása is: „Te benned biztunk eleitől fogva.“ A templom népe eggyé forrik a megindultságban. Csak akkor szegződik a magasba a tekintet ismét, mikor Boros György dr. püspökhelyettes a Magyar- és Honvéd-utcai és Honvéd- és Magyar-utcai ref. földészdalárdák közös karának éneke közben megjelenik a fekete gyászba vont katedrán.

A néma csendben tompán, megrendülten hallszik a szó a püspökhelyettes-főjegyző ajkairól:

Dr. Boros György *püspökhelyettes-egyházi főjegyző imádsága a temetési szertartáson a templomban, Ferencz József püspök koporsója mellett 1928. február 22-én délután 3 órakor.*

Sajgó szívvel, de nem lankadó hittel Tehozzád kiáltunk mindenható felség, mert lehullt a mi fejünknek koronája.

Csendülj meg szent templom kárpitja, hadd ébredjenek föl és zendüljenek meg még egyszer azok az imaszavak, melyeket erről a helyről oly sokszor árasztott szét, mint balzsamolaj illatát, az Úrnak ama választottja, kinek immár oly néma az ajaka, mint a sir.

Ébredjetek föl ti isteni kijelentések a buzgó szívek táblájáról és áldjátok az Urat, mert ő jó s az ő irgalma megdicsőült közöttetek az apostoli főpásztor csodálatosan szép, hosszú életében.

Sírni és síratni jöttünk, mert a halál elragadta, a koporsó elzárta tőlünk őt, aki nekünk pátriárkai atyánk, mózesi törvényhozónk, világéleti büszkeségünk volt. De nem sírunk, elfojtjuk a panasz szavát, sőt inkább hálát zengünk Istenünk, hogy atyai jóságod forrását oly bőségben fakasztottad ránk ő általa.

Köszönjük bölcs Isten, hogy midőn prófétává hívtad őt és ő így szólt: „ne küldj Uram, mert ifjú vagyok én, nem tudok beszélni“ — te parancsoltál: ne mondd, hogy ifjú vagyok, hanem

menj mindazokhoz, akikhez küldelek téged és beszéld mindazt, amit parancsolok néked.

Köszönjük, hogy midőn híveinek serege a püspöki palástot nyújtotta át, ő gyengeségére hívatkozva ismét szeretett volna távol maradni, de a te bölcsességed megnövelte erejét és kicsiny egyházunk élő fája fölvirágzott.

A te akaratod volt Atyánk, hogy a hittestvérek sokasága messzi távolról elzarándokolt a mi keleti prófétánkhoz, hogy kezének érintésétől erőt, atyai lelkének lehelletéből a régi fénynél új fényt nyerjen.

Te mívelted Uram, hogy a szelidlelkű pásztor a hitnek bátor bajnoka, a haladásnak zászlóvívője, a testvéri szeretet evangéliumának munkás magvetője legyen s miként mestere, Jézus, szünetlenül hírdesse: „Fiaim, szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket“.

Köszönjük égi Atya, hogy midőn bekövetkeztek a nem-szeretem napok és a szenvedések árja elnyeléssel fenyegette az ország népét, ő így szólt a prófétával: „Ne féljetek, az Úr kegyelme ítéletet és igazságot teszen a földön“.

Hála neked Isten, hogy osztályrészül juttattad néki azt az örömet, hogy Erdély püspökeinek testvéri csókját érezhette és igazolva látta az apostol szavait: a szeretet hosszútürő, kegyes, nem fuvalkodik föl, nem gondol gonoszt.

Miért síratnók hát, sőt végtelen hálára, köszönetre, alázatosságra és nagy elhatározásokra vagyunk kötelezve, hogy neki, a hűséges vezérnek, az atyai jóttevőnek, az örömhírek hordozójának gyönyörű példáját méltón követhessük.

Emeljétek hát föl szíveteket Istenhez ti, az apostolok serege, kiket mind ő küldött szét a nyáj őrizésére. Szálljon bátorság szívetekbe Isten népe, mert ő gondot visel a benne bizókra.

Vigasztalásodért esedezünk azok számára, akik aggódnak a jövendőért.

Égi kegyelmedért esedezünk annak az őrangyalnak számára, aki oly hosszú élet útain, jóban, rosszban egyaránt hűséges társa, őrizője vala.

Vigasztald meg a bánatos családnak kicsinyeit, nagyját.

Ő neki add meg az örökélet jutalmát mind azért a hűségért, buzgóságért, kegyességért és alázatosságért, amellyel életét és minden erejét a te neved dicséretére és országod terjesztésére fordította.

Minket pedig, akik búcsút venni gyültünk össze, szeress és

áldj meg jó Isten, hogy hitünk ne lankadjon, reménységünk maradjon szilárd, mint a kőszikla, szeretetünk áradjon szét embertársaink között, mint éltető és megtartó atyai akaratod evangeliuma. Ezekért esedezünk a Jézus nevében. *Ámen.*

Dr. Varga Béla *theol. akad. tanár, egyházi beszéde Ferencz József unitárius püspök temetése alkalmával a templomban.*

Alapige: 21. zsolt. 3—7.
Uram, szívének kívánságát megadtad neki és ajakának kérését nem tagadtad meg.
Sőt eléje vitted javaidnak áldásait. Életet kért Tőled: adtál neki hosszú időt.
Nagy az Ő dícsősége a Te segitséged által; fényt és méltóságot adtál reája.
Sőt áldássá tetted őt örökké, megvidámitottad őt színed örömével.

Gyászoló gyülekezet, kedves afiai, ebben a koporsóban nyugszik Ferencz József unitárius püspök, élt 93 évet.

Három emberöltőre terjedő hosszú élet olyan korszakban, amely a lehető legváltozatosabb, szenvedésekben és örömökben gazdag; egy korszakban, amely mértföld jelzője az emberi tudásnak, a civilizációnak, nemzetek emelkedésének és bukásának. Hosszú élet, az Istennek kivételes ajándéka, amelynek kezdetén a népek szabadságharcai teszik izzóvá Európa lelkületét, közepén a békének áldásos napjai, a fölfelé mutató törekvés és tevékenység gazdag gyümölcseit érlelik meg. A végén pedig . . . romok és pusztulás, káosz és diszharmonia, megcsúfolása és kigúnyolása a keresztény testvériségnek. Milyen nagy és felemelő megpróbáltatás végig szenvedni egy korszakot, amelyben porba hull minden érték. Végig szenvedni fölemelt fővel, szent reménységgel, törhetetlen hittel. Hitével annak, hogy minden csapás javunkra szolgálhat, ha sorsunkat Istenre bízzuk.

De nemcsak hosszú, hanem szép is volt ez az élet. Az isteni kegyelem megkülönböztetett és gazdag ajándékaival indult el útján. Egy fennkölt lelkű hitves boldog férje, e szószék messzehires ige-

hírdetője, a keresztény vallásos felvilágosúltságnak merész tollú és ékesszavú harcosa oly időben, amikor forronganak, harcolnak az eszmék s az emberi tudás újabb magaslatok felé tör a tudományban és a megtisztult evangéliumi vallásosságban. Milyen nagy ajándéka Istennek végig élni egy kort, amelyben fegyverek helyett az eszmék vívják titáni harcukat, mikor a gondolat átfogó hatalma vezérli az emberiséget az isteni tökéletesség nehéz, de gyönyörűséges útjain.

Azonban bármily hosszú és szép volt ez az élet, bármily megnyugvással, Isten akarata előtt való alázatos, keresztényi meghajlással fogadta is a véget, életének utolsó éveiben sokat kellett aggódnia és remegnie azért a sokszorosan megpróbált egyházért, amelynek vezetése több, mint egy félszázadon át reá bízatott. Felelősségteljes hívatásának tudatában, kétszeres súllyal nehezedtek lelkére azok a kérdő jelek, amelyek láttára megrázkodunk mindannyian csontunk velejéig; azok a kérdőjelek, amelyek nyomában a jövőnek emésztő, reánk nehezedő bizonytalansága fakad s amelyek nap-nap után eszünkbe juttatják az apostol szavait: *Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg mostantól fogva.* (Jel. XIV. 13.)

Prófétai lelke bele tudott nyugodni az isteni gondviselés mérhetetlen és beláthatatlan országútján tova robogó történelem ítéletébe, de megdöbbenve kellett látnia, hogy a belső lelki tökéletesedés, a keresztény testvéri szeretet krisztusi melegsége mily lassan és nehezen bontják sugaraikat a vértől és gyűlölettől átjárt barázdák felett.

Ezért kérte sokszor Istent, hogy nyujtsa meg hosszú élete napjait addig, amíg egyháza jövőjét, fejlődésének, virágzásának lehetőségét biztosítva látja. Tudta, hogy nagy ez a kérés, mert az ő korában már minden egyes nap kivételes ajándék, mig az emberiség békéjének és nyugalmának helyreállásában — úgy látszik — az évek is csak napoknak számítanak. Tudta, hogy nagy ez a kérés, de a remény, hogy megadatik neki, éltette mindaddig, míg a törékeny test engedelmeskedni tudott a halhatatlan szellem akaratának, amelyből épen a jövő iránt táplált örökös bizonytalanság érzése fokozott mértékben és ellenállhatatlan erővel váltotta ki az elpusztíthatatlan, soha el nem múló értékekben való hitet.

Igen, ő hitt, mindig hitt az életnek a tovább fejlődésnek diadalában s ha nem is vezethette fel kicsiny seregét a Nébo hegyére, hogy megmutassa egyházának az ígéret földjét, ahol zavar-

talan élete és jövő fejlődésének békéje biztosítva van, de itt hagyta számunkra a szent reménységet, amely meg nem szégyenít soha.

*

Az életet szeretni, az élethez, egy ilyen hosszú élethez az Istenbe vetett hit erejével és a nehéz kétségek között is mindvégig ragaszkodni olyan lelki ajándék, amely kevés embernek jutott osztályrészül. Azonban az Úr Ferencz Józsefet nemcsak megvidámította színe örömével, hanem eléje vitte javainak sok más áldását is. Azoknak a javaknak, amelyek az ő egyéni életét színessé, gazdaggá és sajátos tartalommal teltté tették.

Megáldotta őt fénnyel és méltósággal. Püspöki méltósággal és a keresztény erények ragyogó, benső fényességével. A protestáns püspöknek maga az állás csak félig adja meg méltóságát, teljessé ezt csak az teheti, aki egyéniségével is súlyt ad neki. A megboldogultnak sikerült ezt a méltóságot teljessé tennie.

Már szikár, komoly, tiszteletet parancsoló alakja mély benyomást tett mindenütt, ahol megjelent. Nemes egyszerűségében is tudott igazán méltóságos lenni, közvetlenségében is mindig emelkedett, demokrátizmusában is mindig arisztokratája annak a szellemnek, amelyet képvisel a keresztény világban az a kicsiny egyház, amelynek történelméhez sem vér, sem bosszú, sem a vallásos elfogultság és türelmetlenség foltjai nem tapadnak s amely mindig csak annyit akart, hogy bensővé és igazán szellemivé tegye a maga számára az evangélium tanítását. S amikor megjelent a szószéken és megcsendült ajakán a szó csodálatos, finom, érces hangján, minden hallgatója lelkét átjárta az apostoli szózat szent bátorítása: Ti pedig választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok, hogy hirdessétek Annak hatalmas dolgait, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket. (I. Péter II. 9.).

De megáldotta őt az Úr az értelemnek kivételes erejével és tisztaságával. A nagy vallásos egyéniségek jellemét igen gyakran a lelki életnek egészen különböző alkotó részei uralják. Vannak olyanok, akik teljesen a szívnek, az érzelemnek embei; másokban ismét az értelem meggyőző ereje lesz úrrá vagy pedig az akarat és tetterő nagysága teszi őket jellegzetesekké. Nehéz volna eldönteni, hogy ezek közül melyik képviseli az igazán vallásos tipust. Talán mindegyik; mindegyik egyforma mértékben, de a maga különös, sajátos, az egyéniséggel adott módja szerint. A vallásos egyé-

niségek eme lelki alkatával minden esetre szoros kapcsolatban áll a hit és az egyház, amelyet az illetők képviselnek.

Megboldogult püspökünket e tekintetben az értelem határozta meg. Csodálatosan tiszta gondolatai szavaiban és írásaiban, bölcs és higgadt ítélete az egyház kormányzásában, a társadalmi és világnézeti jelenségek szemléletében mind arról tanuskodnak, hogy érzéseit és akaratát egyaránt az értelem szolgálatában tudta és akarta állítani. Ebben rejlik élete javakorában kifejtett hatásának titka, mert a mult század utolsó évtizedei a történelmi és természettudományi kutatás eredményeivel számot vetve, szivesen vették, megbecsülték, sőt meg is kivánták, hogy a vallásos hitben is érvényre jusson mindaz, ami e kor legjobbjainak a lelki világát mozgatta. Ferencz József a tudomány eredményei után is helyét megálló, sőt ezáltal megerősödött, újjá született, megnemesített keresztény hitfelfogásnak volt a szószólója s mint ilyen, mély hatással volt korára. Beteljesedtek rajta a próféta szavai: Az értelmesek fénylenek, mint az égnek fényessége, akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön-örökké (Dán. XII. 3.). Az értelemnek ez a hatalmas ereje tette őt a szó legjellegzetesebb értelmében *unitárius püspökké.*

És megáldotta őt az Úr az isteni gondviselésbe, az igazság és jog diadalába vetett prófétai hittel. Erre a gránitalapra tette fel életét, ebbe ágyazta bele minden gondolatát és cselekedetét, ebben és ez által nőtt a legnagyobbra. A szeretet eredeti, ősi, keresztény eszméje mellé a protestántizmus az igazságosságot emelte ki, mint olyant, amely a szeretettel karöltve képes lesz biztosítani az egyesek és a nemzetek szabad jövőjét és fejlődését.

Hányszor hallottuk ajkairól az igazságos Isten gondviselésébe vetett hitének megnyugtató kijelentéseit. E mélységes hitét mindig át tudta vinni az életbe s alkalmazni tudta korának jelenségeire. Ezt az erős, vallásos hitét táplálta és mélyítette fajának, annak idején alkotmányáért és jogaiért folytatott gigászi harca, mely végül is egy jobb kort teremtett meg, melynek ő nemcsak szemlélője, hanem tevékeny munkása is volt. Az igazságos Isten gondviselésébe vetett hitéből fakadó optimizmusa s ebből táplálkozó prófétai ihletettsége segített általa megsejtenünk, hogy nekünk is bizakodnunk kell egy jobb jövőben, amely fajunknak és egyházunknak örökéletet biztosít itt ezen a földön.

Oh milyen szent és drága örökség ez a hit; ha csupán ez az egy maradt volna is meg e gazdag életből tanulságul nekünk,

akkor is elmondhatnók a Zsoltárok írójával: *Áldássá tetted őt Uram, örökre a mi számunkra* (Zsolt. 21. 7.).

*

Igen, gyászoló gyülekezet, az ő élete valóban áldás volt családjára, egyházára, Erdély magyarságára, mely annyiszor és mindig meleg szeretettel vette ki a maga részét élete nevezetes évfordulóinak megünnepléséből. S most, amikor utoljára gyültünk egybe körülötte, hogy a végtisztességet megadjuk neki, mély megihletődéssel veszteségünk teljes tudatában állunk meg ravatala mellett.

Családja siratja benne a szeretet erejének elvesztését, amellyel élete végéig össze tudta tartani, maga köré tudta láncolni gyermekeit, unokáit és dédunokáit. *Egyháza* siratja fenkölt szellemű nagy püspökét, aki ékessége volt. *A világ unitáriusai* pedig a három és félszázados ősi anyaszentegyház fenséges inkárnációját, aki féltő gonddal és szeretettel kisérte a fiatalabb testvérek hatalmasan lüktető életét. A magyar társadalom gyászolja benne egyik kiváló fiát, aki fajszeretetével, hitének erejével s a közügyekben való tevékenységével példát adott nekünk, hogy miként kell cselekednünk. És résztvesznek az ő meggyászolásában *az ország fejei és hatóságai,* megbecsülve benne a kiváló egyházfőt, a feddhetetlen és törvénytisztelő állampolgárt.

Amig tehette, minden vasárnap eljött az Isten házába. Isten szine előtt meggörnyedt, imádkozó, pátriárkhális alakjára úgy tekintettünk, mint a bánattal és örömmel teljes mult sziklaszilárd hitének, nagy hagyományainak s az ezeken felépülő jobb jövő szent reménységének biztató, megtestesült kifejezésre.

Óh legyen hála a mindenható Istennek, hogy ezt a drága életet nekünk ajándékozta, hogy Magát benne megdicsőitette s nekünk példát adott és szent örökséget. *Ámen.*

Búcsúszó.

Mielőtt e szent falak közül távoznál, fogadd még egyszer utóljára fájdalmas üdvözletünket szeretett Főpásztorunk. Pihenjen meg a Te lelked a Mindenható zsámolya előtt s legyen csendes kihült porhüvelyed nyugodalma az anyaföld kebelében.

Az Istennek kifogyhatatlan áldása és kegyelme legyen Veled utolsó útadon és az örökkévalóságban s maradjon velünk most és mindörökké. *Ámen.*

A gyászbeszéd után a gyülekezet éneke következett és a templomi szertartást a „Törekvés“ dalárda gyászdala fejezte be.

Az utolsó út.

Most megmozdult a templom közönsége, hogy utolsó útjára kísérje Ferencz József püspököt. Hosszú ideig tartott, amig a templom előtti útvonalon az ezrekre menő gyászoló közönség felsorakozott. Alig távozott el a közönség, a koporsó mellől, az unitárius papság fekete palástos néma serege mégegyszer felállással, hosszú csendben emelkedve vett búcsút agg főpásztorától. Hiszen egy sem volt közöttük, kit ne ő szentelt volna fel és küldött volna az Úr szőlőjébe. A néma szimbólumot csak az özvegy feltörő zokogása szakította meg. Csakhamar felharsant a templom előtt álló díszszázad vezető tisztjének vezényszava. Ebben a pillanatban emelték vállaikra a koporsót a köri felügyelőgondnokok, hogy ráhelyezzék a gyászkocsira. Az utcán feketéllő beláthatatlan tömeg némaságát hirtelen magasbaszárnyaló, hatalmas énekszó rázta meg. Olyan jelentős szavakat zúgatva a város felé, amilyeneket ritkán hallott Kolozsvár:

„Olyan, mint az árnyék az ember élete, melyet vetni szokott valamely csemete, de csak félóráig tart ő kerülete...“

Ez a földi élet himnusza, mely után rásegítik a koporsót a gyönyörű hatlovas gyászhintóra. Az emberek nem birnak a mély jelentőségű ének figyelmeztetésétől szabadúlni s máris újabb, még szebb, még igazabb igék hallszanak:

„Micsoda az élet, forgatom, vizsgálom,
Felkapott, gyöngécske fűszálnak találom.
S mulandónak, mint a hajnali szép álom.“

Szinte látni lehet, hogy a hatalmas menet mint alkalmazkodik lélekben e gyönyörű szavakhoz. A gyászmenet a Kossuth Lajos-utcán, a Főtéren át kanyarodva vonul ki a köztemetőbe. A menetet a dalárdák nyitják meg, ezután következnek végeláthatatlan hosszú sorban a különböző tanintézetek növendékei. Az ifjúság után jönnek a szertartást végző lelkészek. Utánuk a különböző küldöttségek és a megjelent közönség négyes zárt sorokban. A gyászkocsi előtt a menetet az unitárius ifjúsági dalárda zárja be, melynek végén, közvetlenül a gyászkocsi előtt, az Egyház pénztárnoka, Hadházy Sándor, párnán vitte az elhunyt rendjeleit. Aztán hatlovas gyászhintó vitte a koporsót. A gyászkocsi mellett az egyik oldalon a köri esperesek, a másik oldalon a köri felügyelőgondnokok mennek. A gyászkocsi után a családtagok mögött az Egyház főgondnokai,

a kormány és a vallásügyi miniszter képviselője, a külföldi államok konzuljai, a hadsereg, a város reprezentánsai, majd az Egyház lelkészi, tisztviselői kara, főtanácsának tagjai, és tanárai, valamint tanítói testülete vonulnak.

Nagy feltűnést keltettek a torockóiak, akik népi viseletükben, himzett, fehér, rókatorkos bundácskákban mély szomorúsággal kísérték utolsó útjára főpásztorukat.

Temetőbe menet, az úton a Magyar- és Honvéd-utcai dalárdák énekeltek. Közvetlen a koporsó után a család tagjai haladtak. Beláthatatlan volt a kísérő tömeg.

Így ért a menet a házsongárdi temetőbe, hová örök nyugalomra tért Ferencz József unitárius püspök.

A temetőben.

A temetői szertartást a „Csizmadia Ipartársulat“ dalkörének gyászdala vezette be, mely után *dr. Ferenczy Géza* egyházi főgondnok lépett a sírhoz és mondott az Egyház nevében búcsúbeszédet.

Dr. Ferenczy Géza *főgondnok beszéde a sírnál.*

A lesújtó fájdalomnak alig elviselhető érzetével, könnyes szemekkel, remegő ajkakkal állunk nyitott sírod küszöbénél nagy halottunk, szeretett egyházfejedelmünk.

Vérzik szívünk a fájdalom súlya alatt, mert, bár tudtuk, hogy az emberi életnek természetes következménye a halál; tisztában voltunk azzal is, hogy a kivételes magas életkorban minden óra készen kell találjon elvesztésedre. Tudtuk, hogy nem maradhatsz fénylő napunk, féltett büszkeségünk az idők végéig — de mindezt csak agyunk tudta, szívünk valahogy úgy érezte, kivételes életkorod valahogy azt hitette el, hogy még évek során át leszel és maradsz a mi őriző pásztorunk, szerető édes atyánk — s ha most elveszítésed szomorú valóságának bekövetkeztekor az ész csillapítani is törekszik a vérző fájdalmat, természetesnek ismerteti is elmulásod törvényszerű bekövetkezését, mégis érzelmeinknek oly fájdalmas elmulásod, hogy törékeny testednek, szerető tekintetednek és atyai hangodnak ez általi örök eltakarása könnyáztatta barázdát von vonagló arcunkra.

Érezzük veszteségünk súlyát, mert Te drága kincsünk, a világ összes unitáriusainak egyetlen püspöke, nemcsak fajunknak kimagasló egyénisége, nemcsak társadalmi intézményeinknek vezető lelke s nekünk nemcsak vezérünk, példányképünk, útmutatónk, püspökünk, de ezeken felül szerető atyánk is voltál. Ha végzetesen is nehezedett vállaidra az egymásra tornyosuló évek ólomsúlya és egyházunk mentésének és építésének az utóbbi években megsoka-

sodott nehéz küzdelme s ha ezek terhe fárasztott és elfárasztott is, soha nem fáradott a fajunk és hitünk iránti atyai szereteted, mely utolsó lehelletedig mint éltető napsugár, mint a gyermeki és testvéri szeretet által áthatott egység munkált.

Kimagasló egyénisége voltál fajodnak, fajunknak, melynek híveid nagy tömege is édes gyermeke. Szeretted e fajt nagy szíved egész szeretetével. Szeretted kicsiny hibáival s nagyértékű erényeivel, munkáltál érettük minden erőddel egyházilag, társadalmilag. A Kis- és Nagyküküllő, Maros-, Olt-, Nyikó-, Nyárád- s az Aranyos-mentének égbenéző tornyos, hófehér templomai örök bizonyságai, hirdetői maradnak fajszereteted nagyságának.

Ha letünik a nap, eloszlik annak minden útat mutató fénye s megszünik annak éltető és termelő melege s sötétség borul a földre. E helyzetben aggodalom szállta meg a tanítványok kisded seregét is. Féltő gondodat, atyai előrelátásodat nem kerülte el még e mozzanat sem. Napunk voltál, elmulásod közeledtét érezted s nyilatkoztál. Egyházi végrendeletednek tekintem a pár nap előtt hozzám intézett utolsó szavaidat:

„Menjetek és dolgozzatok sokat, alkossatok értékeseket, maradandókat; én már fáradt vagyok.“

Érzem, megnyugtató lesz reánk tekintő atyai szemed előtt, ha itt, nyitott sírod küszöbén, fogadkozunk, hogy megértettük végrendeletedet, szeretni fogjuk egymást, testvéries szeretettel törekedünk egyetérteni, együttmunkálni, sokat dolgozni, hogy az eltávozásoddal maradott nagy ürt betölthessük, széttörhetetlen egységünk fejlődését biztosíthassuk.

És te fáradt lettél, pihenni térsz meg, elhagyod féltően őrzött híveidet; teszed akkor, midőn a terhek viselésére edzett vállunk már könnyítést nyert megértő híveid meleg szívéből fakadott, önkéntes, fenkölt jelentőségü áldozat nyújtásával; teszed akkor, midőn az erkölcsi bizodalom határainak a hit útján való szélesbítésére hivatott államhatalom is a megértés szellemében kisérletez: teszed ezt akkor, midőn a nagy természet az ébredés küszöbén áll.

Úgy érzem, hogy Te is, főpásztorunk — miként egykor Mózes tevé —, felvezetted híveidet a Sion hegyére, megmutattad nekünk az igéret földjét s akkor kiesett kezedből a vezéri zászló.

Örökérdemű, fáradhatatlan munkása egyházadnak, kinek puritán tiszta élete, jövőbelátó bölcsessége, törhetetlen munkaereje s a törékeny testen uralkodó erős akarata töltötték el fénnyel, ter-

melő meleggel unitárizmusunk életvilágát, egyik munkatársad búcsúzik tőled.

Búcsúzom szeretett Egyházadnak egyeteme, annak összes hívei és intézményei nevében. Nem ismertetlek, nem jellemezlek, még csak dióhéjban sem sorolom fel alkotásaidat, érdemeidet. A történelem feladata ez, melynek lapjaira ércnél maradandóbb betükkel, el nem homályosuló fénnyel jegyezted be nevedet.

Én csak meghajtom előtted a hálás köszönet, a néma elismerés igaz gyöngyökkel ékesített lobogóját.

Az általános köztisztelet és közbecsülés, mely életedben övezett s melynek a végbúcsúra összesereglett hivatási és társadalmi kitünőségek kifejezést adtak, a tengereken túli messzi világok kábelsürgönyei, a meghódított levegő rádiósugarai útján tolmácsolt testvéri fájdalommegnyilatkozások, sírod körül csoportosult híveid könnyező szeme, remegő ajka, nagy városok és eldugott völgyek, erdők közötti kis falvak ide csengő zokogó harangszava képezik meghajtott lobogónk igaz gyöngyeit, melyeknek égi zengését remegő ajkunk kifejezni képtelen s melyeket csak hevesebben dobogó szívünk, könnyáztatta szemünk tolmácsol Te előtted.

Én csak imádkozni tudok.

Nagy Isten, kit a bölcs lángesze fel nem ér, de titkon érző lelke óhajtva sejt, megnyugszunk akaratodon. Mindenek Ura, hozzád fohászkodunk! tedd édessé fáradt egyházfejedelmünk örök pihenését. Nyújts erőt az elvesztése feletti fájdalmaink elviselésére; adj segedelmet az általa reánk bizottak hív teljesítésére.

Legyen csendes pihenésed, híven őrizzük áldott emlékedet.

Isten veled! Isten veled!

Gvidó Béla *egyházi közügyigazgató esperes-lelkész beszéde a sirnál.*

Gyászoló közönség! Sok ezer szív érzésének s megannyi harangzúgásnak mélabús akkordjai mellett meghatottan állok e helyen, a sír mellett én is . . . Sír mellett gyászolva merengünk . . .

A sír a tudás véghatárának mesgyéje, élő hitnek és az örök szeretetnek *emlékműve* . . . Itt vissza s előre tekintünk! A tudás és ismeret véges útjain az emlékezés áll előttünk s amott az örökkévalóság, a halhatatlanság dícsősége fénylik felettünk. Bejárt mult és titokzatos jövő, melyeket a soha el nem múló szeretet a hit

aranyszálaival ölel át, zománcoz meg. Itt a drága nevek ércbe vésődnek, az élet vize kristályozódva fakad, a magasság a mélységgel, az ég a földdel találkozik . . . Itt könnyek és bús sóhajok jelzik a nyomot; s amott a hit csillaga ragyog: ne sirjatok, ne féljetek; én élek és ti is éltek, mert a szeretet el nem fogy soha, sohasem. Szent örökség száll amonnan ide: ti enyéim, én tanítványaim lesztek, én tanítványaim vagytok, csak egymást szeressétek, csak békességben lakozzatok, megértésben maradjatok . . . A néma sírnak is örök szavai, örök igéi ezek. Több, még több ennél is . . . A távozó mesternek bucsúszavai az elárvult tanítványokhoz. Prófétai hagyományok a bízó hithez, a bízó és cselekvő lelkekhez! . . .

Halljuk, értjük a varázsigéket a mesgyén, a véghatárnál mi is — nagy püspökünk, patriárkánk, atyai főpásztorunk — értjük mi is, az unitárius belsőemberi kar közelben és távolban, innen és túl a határokon, a tengereken egyaránt . . .

Áldó kegyelettel, fogadástétellel állunk meg a véghatárnál. Minden mozzanatunk, minden érezetünk, minden gondolatunk itt a *hála*, mely a szívnek legszebb virága s a tudás és cselekvés, az eszmék és alkotások, az elvek és irányítások elismerésének nemcsak évszázadokon, de időtlen-időkön át *örök glóriája!* Áldó kegyelettel hirdetjük és őrizzük meg soha el nem évülő emberi érdemeidet, főpásztori drága emlékedet. Áldó kegyelettel áldozunk. Gyermeki tisztelettel és szeretettel meghajlunk . . . Az élet és halál Istenéhez — a mi közös Atyánkhoz — hálásan imádkozunk mindig. Imádkozzunk hát most is eképpen:

Atyánk, Istenünk! Élet és halál szabados ura! A leáldozó napnak tűzfényében, egy gazdag életnek hatalmas vonásaiban, egy prófétai léleknek nagyságában itt is visszasugárzik a te dicsőséged örök felség, örök jóság, egyedül való szentség. Uram, Te dicsőítetted meg a hosszú életben az ajk ékes beszédében, a lángelmének fényes tudásában, az erős akaratnak csodás alkotásaiban, az eszmék és elvek hosszú sorozatának megvalósításában. Ki adtad nekünk a pásztort, az atyát; legyen hát ő érette tied minden dicsőítés, minden magasztalás.

Az elválásnál, a síri csend mélységénél óh nem, nem panaszolunk. Ajkunkra tesszük kezünket és szavakba nem önthető hálás érzéssel áldjuk mindig felséges nevedet, hogy nekünk a 93 éves pátriárkában 52 éven át tetted atyai főpásztorunkká a csendesen elhunyt, békés pihenésre tért nagy fiadat. Áldunk, örökké áldunk s imádkozva könyörgünk: a fáradt testnek adj nyugodalmat a megnyilt

föld kebelében. Sírhalma felett majd a földi élet legdrágább kincse, a szabadság szellője lengedezzen, az igazság világoljon és a békesség gyümölcsözzék.

Áldd meg és tartsd meg jó Atyánk a nagy, a gazdag mezőket, helyeket és intézményeket, a népet és nemzetséget, ahol és amelyekben nagy szivének utolsó dobbanásáig oly önfeláldozó szeretettel élt és munkált.

Add a letett pásztorbotot méltó és hivatott utód kezébe, hogy azt mindig az igazság mérlegén tartsa s egységhívő népedet, szenvedő nemzetségedet még vész és vihar között is bátran vigye előre.

S aztán adj Atyánk Istenünk a lángelmének, a megdicsőült nagy léleknek ott túlnan a földi határon, — az örök élet, a halhatatlanság üdvhonában — üdvösséget, boldogságot s aztán onnan jöjjön vigasztalás a lelkekre, áldás a bejárt mezőknek barázdáira, békesség a családi és társadalmi életre, megtartás a templomokra és iskolákra, hogy a régi dicsőség újítsa meg az életet az egész vonalon a te akaratod s a mi tanítványi hitünk és reménységünk szerint *Ámen.*

„Isten emberének koporsója ez“ (II. Kir. XXIII. 17.). E tudat adjon enyhületet már özvegy nagyasszonyunknak, a gyermekeknek, unokáknak és dédunokáknak, az egyháznak, az Úr szolgáinak, s az emberek összességének. A földi világ, a földi élet összhangzó megnyilatkozása és az égi kegyelem és hatalom áldja és szentelje meg a mi fejünk elesett koronájának porhüvelyét, még a porhüvelyét is . . . Bucsuzunk: Áldás a hosszú és gazdag életnek, a nemes küzdelmek között oly felségesen végzett alkotó munkájára! Áldás az itt maradt küszöbökre és hajlékokra . . . Nyugalom a testnek, üdvösség a léleknek a mi Atyánktól, egyedülvaló Istenünktől örökkön-örökké *Amen.*

Dr. Csiki Gábor *budapesti missziói lelkész beszéde a sirnál, az angol, amerikai és más távoli hívei nevében.*

Szeretett főpásztorunk! Angol-Amerikai és más távoli híveid megbizásából jöttem, hogy nyitott sirod fölött egy búcsú szót mondjak. Hogy ki voltál Te a nagy világ összes unitáriusai számára, azt a történelem fogja majd tűneményes pályafutásodhoz méltóan megállapitani. Egy azonban már most bizonyos s ez az, hogy Téged a jó Isten ajándékképen adott mi nekünk. Istentől

vett küldetés alapján jártál közöttünk. Az a hit, hogy Téged az Isten küldött közénk, adott neked egykor inspirációt az evangélium hirdetésére úgy, hogy ékesszólásod aranykulcsára egyszerre megnyiltak az emberi szivek. Az a hit, hogy isteni küldetés alapján cselekszel, adott neked mindig hősies erőt a munkához s öntött fiatalos bátorságot aggastyán kebledbe is. Az a hit, hogy Téged az Isten állitott az anyaszentegyház élére, neked mindig komoly bölcsességet sugalt s személyedet öntudatlanul is egy olyan tüneményes nimbusszal vonta be, hogy a széles világ összes unitáriusai mély hódolattal és gyermeki tisztelettel tekintettek reád. Nevednek nimbusza fény, dicsőség, áldás és védelem volt egyházad számára. Volt és lesz ezután is.

Porhüvelyed ime most átadjuk a földnek, amelyből az vétetett. Sirodra virágokat hint a szeretet. Márványkövet állit majd föléje a kegyelet. Szellem alakod pedig mint tűzoszlop a pusztában bújdosó nép előtt, világol előttünk s világrészekre hinti áldott sugarát. Legyen áldott a nagy Isten szent neve az áldásért, mit a Te életed minekünk jelentett.

Szeretett főpásztorunk, angol, amerikai és más távoli hiveid erdélyi testvéreikkel együtt kérik az Istent: pihenj csendesen.

Ezután felhangzott az Unitárius Theologia Akadémia és Kollégium egyesitett férfikarának éneke. Ez volt a szertartás utolsó pontja.

A búcsúének hangjai közben húllt alá a föld a koporsóra...

* * *

Az Egyház Képviselő Tanácsának határozatából a Magyar Unitárius Egyház Tordán, 1928. május 19-én, a püspökválasztó zsinat első napján fogja *Ferencz József-emlékünnepét* megtartani. Ez emlékünnep két részből fog állani. Délelőtt istentisztelet lesz, melyen Vári Albert vallástanár mond imát, Dr. Kiss Elek theol. akad. tanár és dékán pedig alkalmi beszédet. Délután műsoros emlékünnepély lesz, melyen az emlékbeszédet Dr. Borbély István kollégiumi igazgató-tanár fogja mondani.*) Ez emlékünnepről a Keresztény Magvető következő füzetében fogunk beszámolni.

*) A budapesti unitárius templomban tartott istentiszteletnek és emlékünnepélynek leirását a Budapesten megjelenő *Unitárius Értesitő* 1928. évi februári (rendkívüli) száma közölte.

Megajánlások a „Ferencz József-emlékalapra."

(A megajánlás sorrendjében.)

Dr. Ferenczy Géza 2000 lejt, dr. Boros György 1000, Kolozsvári Magyar Szinház 1000, Marianum 1000, dr. Szent-Iványi József 2000, br. Petrichevich-Horváth Arthur 1000, dr. Szent-Iványi Gábor 1000, Kolozsvári ág. hitv. evang. ekg. 1000, Fried Izsák 200, Piarista-rendház Kolozsvár 1000, Bors Mihály 5000, dr. Balogh György 1000, dr. Gabányi Imre 500, Szilágyi Arthur 3500, Király József 1000, Albert Dénes 200+1000, özv. Pataky Lászlóné 200, Pataky Sándor 500, Gidófalvi István és neje 500, Kelemen Lajos 400, Erdélyi Muzeum-Egylet 600, Magyarországi Unitárius Igazgató Tanács 2000, Budapesti Unitárius ekg 2000, dr. Csiky Gábor és neje 1000, özv. br. Petrichevich-Horváth Kálmánné 500, özv. Schilling Ottóné Árkosy Fanni 1000, Nagy Kálmán és neje 500, Mester Mihály 250, Dekáni Gusztávné 500, dr. Gyergyai Árpád és családja 3000, Velitsné Pap Eszter 300, Tordai ekg 2000, Kovács Kálmán 1000, dr. Mikó Lőrinc 1000, dr. Kiss Elek és neje 1000, dr. Elekes Domokos 1000, Kolozsvári Iparos-Egylet 500, Holbach Ede 2000, Csegezi Tamás 100, Bartók Endre 400, Ádámosi ekg 200, dr. Ilosvay Lajos Bpest 1000, Id. Máté Lajos 200, Sepsiszentgyörgyi ekg 527, Toók Balázs 200, József Lajos 200, Geréb Zsigmond 500, Bodóczy Sándor és neje 200, Homoródújfalvi ekg 500, Székelyderzsi ekg 500, Mátyus Gergely 200, Lupényi ekg 500, Vulkáni ekg 500, Kádár Lajos és neje 100, Abásfalvi hivek 320, Küküllődombói ekg 1000, Homoródjánosfalvi ekg 200, Sigmond József 200, Homoródszentmártoni ekg 656, Okländi ekg 500, Pál Ferenc és neje 300, özv. Bedő Józsefné 100, Nagy Dénes 1300, dr. Rohonczy Lajosné 500, dr. Szombathelyi Gáborné 500, özv. Árkosi Gyuláné 500, K. K. A. S. Egylete 500, dr. Fekete Sándor 500, Matskásy Pál 1000, Ferenczy József 1500, Gál Ernő 500, dr. Váradi Aurél 200, dr. E. A. 500, Vásárhelyi Boldizsár 200, dr. Kauntz Józsefné 500, Sándor Jenő 500, Reitter Aladár 565, dr. Iszlai Dezső 500, Ferencz József Unitárius Önképzőkör Kolozsvár 500, Gerstenbrein Arthur és neje 500, Dávid József 150, Kolozsvári Gazdák Hitelszövetkezete 500, dr. Hintz György 1000, Csifó Salamon és neje 500, Gál Lajos 200, Tanka Béla 500, Alsójárai ekg 500, dr. Elekes Dénes 500, Unitárius Nők Szövetsége 3000, dr. Anka Aurélné 300, Kolozsvári Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet női klubja 500, Uzoni Gyula és neje 300, Gyulay Árpád és neje 500, Erdélyi Leszámitoló Bank 2500, dr. Kohányi Menyhért 300, Magyar Evangelikus Superintendentia 1000, Magyarsárosi ekg 500, Székely Tihamér 200, Kobátfalvi Nők Szövetsége 100, Aranyosrákosi ekg 1000, Barla Dezső 200, Zsakó Kálmánné 500, br. Daniel Ferenc 1000, dr. Gál Kelemen és családja 500, dr. Borbély István és neje 500, dr. Gál Miklós és neje 2000, Brassói Unitárius Nőegylet 500, Kökösi ekg 300, Kökösi Unitárius Dalkör 250,

Kökösi Unitárius Nők Szövetsége 250, Benedek Gábor 100, Serester Ignác 100 Sigmond Kálmán 100, dr. Tóth György 500, Kriza-Önképzőkör Kolozsvár 500, Kelemen Árpád 200, Kilyén Gizella 150, Székelykáli Nők Szövetsége 150, Székelykáli ekg 40, Mészkői ekg 500, Floca Octavian 100, J. Costea 100, Tordai Dávid Ferenc-Egylet ifjúsága 200, Kiss Árpád 200, I. Enescu 100, Pálffi Márton 500, Gálfi Lőrinc 500, Nagy József és neje 100, Dobosi S. 50, László Gyula és neje 200, Gálffy Zsigmond és neje 300, Vári Albert és neje 300, Tóth István és neje 500, Márkos Albert és neje 300, dr. Kiss Ernő és neje 200, Nyárády Gyula 100, Hidegh Mihály és neje 200, Ütő Lajos és neje 200, Patakfalvi Zsigmond 200, Vass Domokos és neje 200, özv. Schilling Ottóné és gyermekei 3500, dr. K. Tompa Arthur 100, Raffay Zsigmond 1000, Verespataki ekg 30, Csegezi ekg 200, Nagyenyedi ekg 200, Márton Sándor 100, dr. Márkos György 100, Hadnagy József 100, Pálffi Ferencné 100, Hadházy Sándor és neje 200, Lőrinczi Zoltán 100, Sigmond Ilona 200, ifj. Hadházy Sándor és neje 200, Litán Gergely 200, Homoródkeményfalvi ekg 271, Kis Jenő 230, Bágyoni ekg 500, Dicsőszentmártoni ekg 1000, Gvidó Béla 500, Dicsőszentmártoni Hitelszövetkezet 500, dr. Vajda Béla 500, Török János 200, Gvidóné Molnár Katalin 100, Gvidó Erzsike 60, Fodorné Gergely Erzsébet 40, ifj. Gvidó Béla 100, Segesvári ekg 500, Marosvásárhelyi ekg 1000, Marosvásárhelyi hívek perselypénze 945, Halmágyi János 255, Szabédi ekg 500, Vadadi ekg 322, Bedő Árpád 250, Korondi ekg 300, Ravai ekg 100, Sárossi József 100, Homoródszentpéteri ekg 300, Bedő Miklós 200. Karácsonyfalvi ekg 200, Lókodi ekg 220, Recsenyédi ekg 150, Városfalvi ekg 300, Felsőrákosi ekg 1000, Nagyszebeni ekg 500, Fogarasi ekg 500, Olthévizi ekg 1200, Árkosi ekg 500, Kálnoki ekg 500, Kovács Imre 500, Nyárádszentlászlói ekg 64, Mikó László 100, Pataki Kálmán 100, Benczédi Ferenc 50, Lőrinczi Miklós 50 lejt.

A szerkesztésért Dr. Borbély István felelős.